

Λιμνών αποξηράνσεις:
μελέτη αιεφορίας και πολιτιστικής ιστορίας
Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του
στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας

ΛΙΜΝΩΝ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΙΣ:
μελέτη αιεφορίας και πολιτιστικής ιστορίας

Ελένη Θ. Κοβάνη

Επιμέλεια της έκδοσης: Γιώργος Παππάς

Επιμέλεια-Διορθώσεις: Γιώργος Παππάς
Κατερίνα Σάββα

Copyright © 2002 ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
Μεσογείων 14-18, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 010 7489131, Fax: 010 7489800
<http://www.ekke.gr>

© 2002 NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH
14-18, Messoghion Av., 115 27 Athens-Greece
Tel.: 30-10 7489131, Fax: 30-10 7489800

Κεντρική διάθεση των εκδόσεων:
Μεσογείων 12, 115 27 Αθήνα
Τηλ.: 010 7489131 εσ. 507, Fax: 010 7488435
e-mail: ekdosis@ekke.gr
<http://www.ekke.gr>

ISBN 960-7093-79-8

Καλλισθένη Αβδελίδη:
Αναπαραστάσεις του χώρου και των χρήσεών του
στις αποξηραμένες περιοχές Κάρλας και Αγουλινίτσας

ΑΘΗΝΑ 2002

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Στοιχεία γεωχρονολογικής και φυσικής ταυτότητας

Από την αρχή του αιώνα μας έως σήμερα η περιοχή της Κάρλας αποτελεί μοναδικό παράδειγμα στη χώρα όπου σημειώνονται συνεχείς επεμβάσεις της τεχνικής, επικουρημένες από αντίστοιχες ειδικές μελέτες, προκειμένου να μεταβληθεί εν μέρει ή εν όλω μια λίμνη σε ξηρά (1962) και να επιχειρηθεί εκ νέου σήμερα ο μερικός επανασχηματισμός της, με τη μορφή αυτή τη φορά ενός ταμιευτήρα (42.000 στρ.). Έμμελλε, έτσι, να καταστεί ο κάρλιος τόπος πεδίο όχι μόνο τεχνικών επεμβάσεων, αλλά και πολιτικο-οικονομικών διακυβευμάτων και ερευνητικών παραδειγμάτων, των φυσικών ιδιαίτερα επιστημών, στην υπηρεσία των εθνικών αναπτυξιακών οραμάτων.

Η κλειστή αυτή επιμήκης λεκάνη της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας ορίζεται δόρεια από την οροσειρά του Μαυροβουνίου, ανατολικά από τις υπώρειες του Πηλίου, προς νότον από τα ασβεστολιθικά στρώματα της προαναφερθείσας οροσειράς και δυτικά από τη θεσσαλική πεδιάδα. Η λίμνη εισέρχεται από τη λαρισαϊκή κοιλάδα στη νότιο Μαγνησία, με διάταξη έτσι από βορειοδυτικά προς νοτιοανατολικά, μήκους 35 χλμ. περίπου και πλάτους 9 έως 14 χλμ..

Από τις πολυάριθμες γεωλογικές μελέτες που έχουν γίνει στην περιοχή, γνωρίζουμε ότι η πελαγονική ζώνη στην οποία ανήκει η ανατολική Θεσσαλία συγκροτείται από δομικά στοιχεία του τέλους του Παλαιοζωϊκού προς την αρχή του Μεσοζωϊκού αιώνα, δηλαδή πριν περίπου 225 εκατομμύρια χρόνια. Η περιοχή δε της τέως λίμνης Κάρλας οφείλει το σχηματισμό της σε τεκτονικό δύθισμα κατά τους πρόσφατους γεωλογικούς χρόνους, μεταξύ της εποχής του Πλειόκαινου και Πλειστόκαινου (πριν 2,5 εκατομ. έτη περίπου) ανάμεσα στη Λάρισα και το Βελεστίνο, το οποίο γέμισε με λιμναία ιζήματα και με προσχώσεις που προήλθαν από την αποσάθρωση των γύρω οροσειρών.¹ Κατά μία άποψη η λεκάνη, συγκεκριμένα, της Κάρλας είναι η πιο νέα

1. Μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων και επανορθωτικών μέτρων από την κατασκευή και λειτουργία του ταμιευτήρα στην Κάρλα και των συναφών έργων, ΥΠΕΧΩΔΕ (1994), Α' φάση.

θεσσαλική υπολεκάνη δημιουργημένη πριν από 300.000 χρόνια –προς το τέλος του Πλειστόκαινου²– από ρηγματώσεις (τεκτονισμό).³

Όλα αυτά τα μεγέθη εκατομμυρίων και εκατοντάδων χιλιάδων ετών, στην ασύλληπτη ροή του γεωλογικού χρόνου, μας προσπερνούν σαν να αγνοούν επιδεικτικά τη μηδαμυνότητά μας. Κατά εκπληκτικό, παρά ταύτα, τρόπο το δέος που γεννά η άπειρη για τον άνθρωπο γεωχρονολογική κλίμακα δεν αφέθηκε να εξασκεί όλη την αγχώδη τρομοκρατία του. Έτσι, για τη συγκεκριμένη περίπτωση της προϊστορίας της μεγάλης λίμνης της θεσσαλικής λεκάνης, την οποία έκλειναν γύρω-γύρω πανύψηλα βουνά, ο Ηρόδοτος, ως στοργικός ιστορικός πατέρας, προνόησε να την περιγράψει με μια γλώσσα εγγύτερη στην ανθρώπινη ψυχική αντοχή.

“Για τη Θεσσαλία λένε”, αφηγείται ο μεγάλος ιστορικός, “πως τον παλιό καιρό ήταν λίμνη... από τα ανατολικά την κλείνουν τα βουνά Πήλιο και Όσσα, που τα ριζά τους ενώνονται. Από τα βορεινά την κλείνει ο Όλυμπος. Από τα δυτικά η Πίνδος και από το νότο η Όθρυς. Έτσι, από τα πολλά ποτάμια που χύνονται σ’ αυτήν πέντε είναι τα σπουδαιότερα, ο Πηνεϊός, ο Απιδανός, ο Ονώχωνος, ο Ενιπεύς, ο Πάμισος... Οι Θετταλοί λένε πως ο Ποσειδών έκανε την κοιλάδα απ’ όπου ρέει ο Πηνεϊός και φαίνεται πως δεν έχουν άδικο, κι όποιος πιστεύει πραγματικά πως ο Ποσειδών σείει τη γη και ότι όσα ρήγματα της γης προέρχονται από σεισμό είναι έργα του θεού αυτού, τότε ασφαλώς, αν δει και κείνο (στα Τέμπη), θα ομολογήσει πως το ‘φτιαξε ο Ποσειδών, γιατί ο διαχωρισμός των βουνών, όπως μου φάνηκε, είναι έργο σεισμού” (Ηρόδοτος, VII, 129).

Λείψανα της μεγάλης αυτής προϊστορικής θεσσαλικής λίμνης είναι, κατά τον Στράβωνα (IX, 436, 15), η λίμνη Βοιθής (στη δυτική πλαγιά της Μαγνησίας) και πάνω απ’ αυτήν ΒΔ η Νεσσωνίς, σχηματιζόμενη από τις πλημμύρες του Πηνεϊού.⁴ “Η δέ Βοιθής λίμνη πλησιάζει μὲν ταῖς Φεραῖς, συνάπτει δέ καὶ τοῖς ἀπολήγουσι τοῦ Πηλίου πέρασι καὶ τῆς Μαγνησίας· Βοίθη δέ χωρίον ἐπὶ τῇ λίμνῃ κείμενον” (Στράβων, IX, 436).

Η ποσειδώνια πολυθεϊστική ενέργεια παίρνει τη θέση του παντοδύναμου αλλά ψυχρού γεωλογικού χρόνου, όχι για να τον καταργήσει, αλλά να του δώσει ψυχή και να καταυγάσει την τεράστια σιωπηλή εργασία που χρειάστηκε για τη μορφοποίηση του λιμναίου τοπίου. Όπως ίσως η ίδια ενέργεια φωτίζει και την προεργασία ανάδυσης των παρακάρλιων προϊστορικών οικισμών, ερείπια των οποίων αποκαλύπτει σήμερα η αρχαιολογική σκαπάνη.

2. Η αρχή του Πλειστόκαινου υπολογίζεται πριν 2,5 εκατομμύρια έτη και το τέλος του πριν 10.000 έτη – όταν αρχίζει η εποχή του Ολόκαινου. Περί του σχηματισμού της Κάρλας, βλ. γενικότερα Κ. Grundmann (1937).

3. Βλέπε Ν. Τάσιος, ανακοίνωση στο Συμπόσιο Κάρλα '85 (δακτυλογραφημένο), σ. 166.

4. Και κατά τους νεότερους αιώνες θαλάσσιος ονομαζόμενος Καρά-τσαϊρ (Μαυρολίβαδο).

Απ’ ό,τι έρχεται στην επιφάνεια, με την αρχαιολογική έρευνα, στο κάρλιο τοπίο ενδιαφέρει να σημειώσουμε τα εξής:

i. Τα όρια της λίμνης ήταν ανέκαθεν μεταβαλλόμενα και υπήρχε φυσικά αμεσότητα της μετακίνησης των παραλίμνιων οικισμών με την κίνηση της όχθης της. Έτσι, για παράδειγμα, στο μεσαίο λόφο της μικρής νήσου Πέτρας –και μικρής χερσονήσου στη σύγχρονη εποχή– στα νοτιοδυτικά της Κάρλας, τα ευρήματα έδειξαν ότι αρχίζει εκεί η ζωή από τη μέση νεολιθική περίοδο και συνεχίζεται έως τη μυκηναϊκή. Στα τέλη της μυκηναϊκής περιόδου εικάζεται ότι σημειώθηκε ανέδασμα της στάθμης της λίμνης, πάνω από τα υπάρχοντα εκεί μυκηναϊκά λείψανα. Η ζωή στην Πέτρα ξαναρχίζει κατά την αρχαϊκή εποχή έως τη βυζαντινή.⁵

ii. Τα χαρακτηριστικότερα και αισθητικότερα μέρη της λίμνης και του γύρω χώρου είναι τόποι εντοπισμού των πολυτιμότερων αρχαιολογικών ευρημάτων (βλέπε Χάρτες Χκ1 και Χκ2). Αναφέρουμε τα σημαντικότερα και τα σχετικότερα με τη λίμνη.

- Η Πέτρα: νησάκι, κατά τη νεολιθική εποχή με τείχος, χτισμένο κατά κυκλώπειο τρόπο, που περιβάλλει τον υψηλότερο λόφο της, πάχους 5 μέτρων, περιμέτρου 4 χιλ. περίπου, παρόμοιο με τα μυκηναϊκά τείχη της Τίρυνθας και των Μυκηνών.⁶
- Το νησάκι Μαγούλα Χατζημισιώτικη: με λείψανα κατοίκησης από τη νεότερη νεολιθική περίοδο έως και την πρώιμη εποχή του χαλκού και λίγα από την αρχαιότερη νεολιθική.⁷
- Το Σιφριτζάλι: νησάκι μακρους περίπου 300 μ. και ύψους 70 μ., χωρίς συστηματική κατοίκηση, αλλά με ευρήματα κεραμικής της μέσης εποχής του χαλκού και περιορισμένη εγκατάσταση κατά τη μυκηναϊκή περίοδο.
- Η θέση Σαμάρι: στο μέσο περίπου της νότιας ακτής της Κάρλας, με μικρολιθικά εργαλεία της μεσολιθικής εποχής.
- Ο Λόφος Αγίου Αθανασίου: με σποραδικά όστρακα της νεολιθικής εποχής και επιφανειακής κεραμικής της εποχής του χαλκού.
- Τα τείχη κλασικής ακρόπολης στην περιοχή Καναλίων.

Η λίμνη εκάλυπτε μέχρι τη δεκαετία του '60 το χαμηλότερο τμήμα της λεκάνης της Α. Θεσσαλίας από το Ελευθέριο μέχρι τα Κανάλια. Η σύσταση του βυθού της είναι αργιλώδης κυρίως και καλύπτεται υπό επιπολαίου στρώματος ιλύος.

5. Από μελέτη εκεί του V. Milojević, βλ. Ο. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (1979, σ. 174-206).

6. Ο. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, ό.π..

7. Στη σύγχρονη εποχή η Μικρή και Μεγάλη Μαγούλα αποτελούν συνέχεια του υπόβαθρου· πρόκειται για τα ονομαζόμενα γεωλογικώς τεκτονικά κέρατα. Για νεότερη ερμηνεία του κάρλιου σχηματισμού, βλ. Β. Helly (1995, κεφ. 11).

Ο καρστικός υδροφόρος ορίζοντας της Κάρλας εκτείνεται τόσο μέσα στα μάρμαρα του Μαυροβουνίου όσο και μέσα στα μάρμαρα τα οποία αποτελούν το υπόδαθρο της λεκάνης της Κάρλας· η συνολική έκταση του υπόδαθρου, που αποτελείται από μάρμαρα, ανέρχεται σε 150 χλμ.² Μέσα δε στα μάρμαρα του υπόδαθρου και της περιφέρειας της λεκάνης αναπτύσσεται καρστικός υδροφόρος ορίζοντας, ο οποίος, κατά ομολογία ερευνητών, δεν έχει ερευνηθεί λεπτομερώς έως σήμερα. Η τροφοδοσία του καρστικού υδροφόρου ορίζοντα γινόταν παλαιότερα από τις επιφανειακές διηθήσεις του νερού της βροχής στα μάρμαρα και από τις διαφυγές της λίμνης Κάρλας προς τις καταβόθρες. Την εποχή εκείνη η στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα ταυτιζόταν, κατά τη χειμερινή τουλάχιστον εποχή, με τη στάθμη της λίμνης –σε επίπεδο 45 μ.– δημιουργώντας ένα ενιαίο υδρογεωλογικό σύστημα μ' αυτήν, με μεγάλα αποθέματα νερού. Η φυσική δε εκφόρτιση του συστήματος γινόταν προς το Αιγαίο.⁸

Το χειμώνα του 1920-21 σημειώθηκε η μέγιστη άνοδος της στάθμης της λίμνης. Ο Πηνειός την εποχή αυτή δεν ήταν περιορισμένος και φυλακισμένος μεταξύ των αναχωμάτων. Έτσι, σε περίπτωση πλημμύρας κατέκλυζε την πεδιάδα στην περιοχή της Λάρισας. Μέσω του ρέματος Ασμάκι, τα νερά του Πηνειού διοχετεύονταν στην ανατολική λεκάνη της Θεσσαλίας. Στη διάρκεια των μεγάλων βροχοπτώσεων έπεφταν στη λίμνη τα νερά από τους χειμάρρους του Μαυροβουνίου καθώς και το νερό από το ποτάμι του Βελεστίου.

Το 1921 τα νερά, μέσω αυτού του ρέματος, ανέβασαν τη στάθμη της λίμνης στα 50,10 μ. κατακλύζοντας 180 χλμ.². Το αυτό συνέβη και με τις πλημμύρες κατά το 1930-31, οπότε η στάθμη ανήλθε στα 49,25 μ., με κατάκλυση μιας περιοχής 145 χλμ.².

Το 1937-40 απομονώθηκε η λεκάνη της Κάρλας από τη λεκάνη του Πηνειού με την κατασκευή του δεξιού αναχώματος αυτού, από τη Λάρισα έως τη Γυρτώνη. Έκτοτε υπολογίζεται ότι η τροφοδοσία της Κάρλας γινόταν μόνο από τη δική της λεκάνη απορροής έκτασης 1.665 χλμ.².

Η υπερχειλίση του Πηνειού περιορίζεται με τα νέα αντιπλημμυρικά αναχώματα. Μεταξύ των ετών 1949 και 1961 το μέγιστο υψόμετρο της επιφάνειας φθάνει στα 47,65 μ. με αντίστοιχη έκταση 115.000 στρ., ενώ το ελάχιστο υψόμετρο ήταν 44,71 με έκταση 40.000 στρ. (Χ. Μπαμπατζιμόπουλος, Β. Αντωνόπουλος, 1990, σ. 541). Από τούδε και στο εξής τεχνικά έργα περιορίζουν σταδιακά και σταθερά τα νερά και τη στάθμη της λίμνης. Το 1950-51 ένα τμήμα της λεκάνης με έκταση 501,2 χλμ.², που αντιστοιχεί στο 1/3 της επιφάνειας απορροής, έπαψε να τροφοδοτεί τη λίμνη, αποστραγγίζεται από τον Όγχηστο ποταμό (Κουσμπασανιώτικο ρέμα), τα νερά του οποίου διοχετεύθηκαν στον Πηνειό. Η λίμνη με μειωμένη τη στάθμη στα 3 μ. περιορίστηκε στα

8. Βλέπε, κυρίως, ΥΠΕΧΩΔΕ (ό.π., σ. 4-18).

νοτιο-ανατολικό τμήμα της λεκάνης, νοτίως του Καλαμακίου.⁹ Η στέρηση της λίμνης από τα νερά της ήταν, όπως θα δούμε, η βασική αιτία της σιωπηρής αποδοχής της ολοκληρωτικής αποξήρανσής της το 1962.

Το μικρό σχετικά βάθος της λίμνης –το ανώτερο έως και 6 μέτρα– είχε ως αποτέλεσμα τη μη εμφάνιση υπολιμνίου ζώνης. Συνετέλεσε ωστόσο αυτό το φυσικό δεδομένο στη δημιουργία υδρόβιας βλάστησης με αναλογική διάθεση αποθεμάτων οξυγόνου. Οι εκτεταμένοι καλαμιώνες έχουν το λόγο ύπαρξής τους στη λίμνη: αποτελούν τη φυσική άμυνα κατά του συχνού και υψηλού κυματισμού αυτής, άμυνα απαραίτητη για την υδρόβια ζωή και την αλίευση ιδίως κατά το χειμώνα. Κοινές καλαμιές, ραγάζια (μαλακά καλάμια) ή δρίγια (πολύκλαδοι θάμνοι) είναι η βασική εκεί υδρόβια βλάστηση.

Η ιχθυοπανίδα της λίμνης περιλαμβάνει:

– Τα καρλόψαρα, κοινούς κυπρίνους (*Cyprinus carpio*) και σύμφωνα με την τοπική ονομασία: σαζάνια ή γριδάδια ή καρλιώτικα: κατέχουν την πρώτη βαθμίδα κατά τη γευστικότητα, κατά το βάρος και κατά την τιμή. Οι αλιείς τα διακρίνουν σε μεγάλα, βάρους και 5 οκάδων (τα κυρίως σαζάνια) ή κατ' άλλους και 20-25 κιλών, και σε μικρά, με βάρος 150 δράμια περίπου, τα λεγόμενα μποτσικάρια.

- Τις πλατίτσες, άσπρες ή καραπλατίτσες.¹⁰
- Το μπίζι (ουγλί ή πράσινη σαρδέλλα: *Alburnus alburnus thessalicus*).
- Το γλένι ή γλίφι, παρόμοιο με σαρδέλλα: κατά μία άποψη, θαλάσσιο ψάρι που αποκλείστηκε στη λίμνη και το οποίο έχασε την ιδιότητα να κατέρχεται προς τη θάλασσα.
- Τα δίνια ή φιδόψαρα (*Gobitis taenia* ή *acanthopsis taenia*), μικρότερα ψάρια σπάνια αλιευόμενα.
- Τον κέφαλο ή σκαρούνη (*Barbus graecus*) και σε μικρότερο βαθμό τα χέλια (*Anguilla anguilla*).¹¹

Στους εκτενείς καλαμιώνες και στα ανοιχτά νερά οφείλεται επίσης η ποικιλότητα του βιοτόπου με το μεγάλο αριθμό υδρόβιων πουλιών. Όσα μόλιμα ή εποχιακά διαβιούν στην περιοχή της λίμνης δρύνουν πλούσια τροφή: νεροφίδες, νεροχελώνες, κουνούπια, σαλιγκάρια, βατράχια.

Στη γλώσσα των ειδικών τα κυριότερα είδη της πτερωτής εκεί πανίδας είναι: η βαλτόπαπια (*Aythya hyrcana*), ο πελεκάνος (*Pelecanus sp.*), ο άσπρος

9. Σύμφωνα με το Philippon (1950, I, σ. 119), η άποψη του Teller ότι το ρέμα Ασμάκι άλλοτε γύριζε προς τον Πηνειό είναι λανθασμένη. Το Ασμάκι στη διακλάδωση του Πηνειού έχει υψόμετρο από τη θάλασσα 66 μ., και εκεί που εκβάλλει 50 μ.. Για τη στρόφη όμως νερών της πλημμυρισμένης Κάρλας προς τον Πηνειό κάνει λόγο ο Ι. Νουχάκης (1901, σ. 393).

10. Κατά τους ειδικούς η πλατίτσα ασπρίτσα είναι το *Rutilus rutilus alojrapensis* και η πλατίτσα καραπλατίτσα, τσερνίτσα είναι το *Scardinius erythrophthalmus*.

11. Βλέπε, αναλυτικότερα, Οικονομίδης (1973), Γ. Βαβίζος (1984).

γλάρος (*Latus argentantus*), η νερόκοτα (*Gallinula chloropus*), ο κύκνος (*Cygnus Cygnus*), το βουτηχτάρι (*Podiceps chistatus*), ο πρασινοσκούφης (*Anas platyrhynchos*), το χηνάρι (*Anser anser*), ο κοκκινοσκούφης (*Anas strepera*), η μαυρόκοττα (*Fulica afra*). Και στην τοπική διάλεκτο: οι σακάδες (οι πελεκάνοι), τα πρασινοκέφαλα (διασέλλες), οι αγριόχηνες (μπόσικα μεγάλα, τριδλά μικρά), τα μπιρμπικούλια, τα βαλτοκοτσιφία, οι βραχόπαπιες, οι μαυρόκοτες, οι γλάροι, οι κύκνοι, οι μικροί αετοί, τα μαρτίνα, οι κοκκινοσκούφηδες, τα χηνάρια, τα ορτσάδια, οι νερόκοττες, η βαλτόπαπια, οι παπάδες, οι τσοτσόιδες, τα βουτηχτάρια· επιπλέον, οι σταχτοτσικνιάδες και οι αργυροτσικνιάδες, οι χαλκόκοτες, οι τουρλίδες, τα σφυριχτάρια.

Τα νησάκια της λίμνης με το σύνολο των γειτονικών βουνών και δασών έκαναν την περιοχή τόπο συγκέντρωσης πλουσιότατης παρυδάτιας ορνιθοπανίδας: αναφέρονται 143 είδη, εκ των οποίων 55 θεωρούνται σήμερα προστατευόμενα.¹² Όλα τα ευρωπαϊκά παρυδάτια είδη βρίσκονται εδώ: ερωδιόμορφα και πελαργοί, χουλιαρομούτες και ιδίδες. Υπάρχει η εκτίμηση ότι στην ευρύτερη περιοχή της Κάρλας διαχειμάζαν 1.000.000 πτηνά. Ακόμα και κατά τη φάση της αποξήρανσης (το 1962) υπολογίσθηκε ότι ξεχειμώνασαν 450.000 πουλιά.¹³ Με θαυμασμό αναφέρεται κυρίως από μαθητές ότι υπήρξε ο μεγαλύτερος υγρότοπος των Βαλκανίων.

Η πολύμορφη και πολύχρωμη κάρλια ζωή με τους ασίγαστους απαλούς θορύβους της –το θρόισμα των καλαμιών, το πέταγμα και τις φωνές των πτηνών– έμοιαζε να στέλνει ενδελεχώς σιωπηλό ηχητικό δοξαστικό στους αιώνες που δούλεψαν για τη δημιουργία της.

12. Ευρωπαϊκή οδηγία για την προστασία των άγριων πουλιών, ΕΚ 409/79, παρ. II.

13. Βλ. Γ. Βαβίζος (1984). Σύμφωνα με άλλες εκτιμήσεις, το χειμώνα του 1954 είχαν μετρηθεί 430.000 υδροδία (Π. Πετράκη, Ε. Κουτράκη, 1996, σ. 222). Σήμερα γύρω από τους μικρούς ταμιευτήρες, όπως θα δούμε, που υπάρχουν στην πρώην Κάρλα για αρδευτικούς σκοπούς, παρατηρείται επιστροφή της ορνιθοπανίδας. Έχουν καταγραφεί 71 είδη πουλιών, εκ των οποίων 25 υπό προστασία, βάσει της προαναφερθείσας κοινοτικής οδηγίας, ενώ η ιχθυοπανίδα (από σαζάνια, πλατίτσες και μπίζια) που διοχετεύθηκε στο νερό των παραπάνω ταμιευτήρων, από εκείνη που απέμεινε στην κεντρική αποστραγγιστική αύλακα, είναι παρούσα, αν και αμφισβητείται η ποιότητά της. Για τις ενδείξεις επιστροφής της ορνιθοπανίδας, βλ. Δ. Οικονομίδης, Α. Τσεκούρα-Οικονομίδα (1997, σ. 209-215).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Ιστορία των πηγών της Κάρλας

Οι διαθέσιμες πηγές για την ιστορία της Κάρλας, από την πρώιμη αρχαιότητα έως την αποξήρανσή της, λειτουργούν –καθώς και κάθε άλλη πηγή για το όποιο φυσικό στοιχείο– ως διάσπαρτα, μέσα στο χρόνο, κάτοπτρα, αντανακλώντα την εκάστοτε μορφή της σχέσης του ανθρώπου με την πανάρχαιη αυτή υδάτινη πηγή, όπως αυτή η σχέση διαμορφώθηκε και τροποποιήθηκε διαχρονικά. Θα αναφερθούμε συνοπτικά σε τρεις από τις κύριες μορφές αυτής της σχέσης μέσα από τις αντίστοιχες πηγές που τις εξέφρασαν στην πορεία της πολιτιστικής μας παράδοσης.

- Στην αλληγορική αφήγηση των αρχαίων κειμένων.
- Σε νεότερα περιηγητικά και γεωγραφικά κείμενα.
- Σε σύγχρονα έργα ερευνητικά και δη τεχνο-επιστημονικού χαρακτήρα.

ι. Βοιθηίδος ανυποταξία

Από τους προκλασικούς χρόνους ως το τέλος της αρχαίας εποχής η κύρια πηγή αφήγησης της ιστορίας της λίμνης Βοιθηίδος έχει χαρακτήρα κατά βάση ποιητικό, διδακτικό. Στην τοπική διάλεκτο εν πρώτοις το όνομα Βοιθηίς εσήμαινε: ότι η λίμνη ανήκε στη Φοίδη.¹ Στη Φωτοδόλο θυγατέρα του Ουρανού και της Γαίας που κατείχε, κατά μία παράδοση, το Μαντείο των Δελφών πριν από τον Φοίβο.

Από τα *Ορφικά* και τον Όμηρο ως τους Λατίνους συγγραφείς και τα εν γένει έργα των πρώτων χριστιανικών αιώνων η λίμνη αναφέρεται ανελλιπώς. Οι συγγραφείς κάνουν αθάνατη τη Βοιθηίδα εξυμνώντας τις ιδιότητές της, την ταυτότητα της περιοχής στην οποία ανήκει, την ιστορία της λιμναίας προστάτιδος καθώς και των άλλων ηρώων που έχουν σχέση με την πηγή. Οι Ορφικοί, οι οποίοι δίδουν ιδιαίτερη πάντα σημασία στη σχέση υδάτινων πηγών –λιμνών και ποταμών– με τους ήρωες του κύκλου της αργοναυτικής εκ-

1. Βλέπε, αναλυτικότερα, Κ. Κερένυϊ (1996, σ. 141). Η θεά λεγόταν και Βοιμώ σε ταύτιση με την Περσεφόνη. Βλ., γενικότερα, Paulys (1897).

στρατείας, συνδέουν τη λίμνη Βοιθηίδα με την εκστρατεία αυτή μέσω του Ευρυδάμαντος.² Στο ίδιο έργο υπαινικτικά δίδεται το σύνολο των βασικότερων αρχέγονων, μυθολογικών γεγονότων της γύρω περιοχής της λίμνης: ο αγώνας των Λαπιθών, των Κενταύρων και –το σπουδαιότερο– υπαινικτικά επίσης δίδεται η τελευταία διδακτική φάση του όλου μύθου της προστάτιδος της Βοιθηίδας, ήτοι η εικόνα τού, διωγμένου από τον Όλυμπο, Φοίβου και υπηρέτη στα κοπάδια του βασιλιά των Φερών Άδμητου.

Ήρωες από την περιοχή της λίμνης θα λάβουν μέρος στον Τρωικό πόλεμο και ο Όμηρος θα συνδέσει αυτή τη συμμετοχή με το μύθο πάλι του Άδμητου: “Οἱ δὲ Φεράς ἐνέμοντο παραί Βοιθηίδα λίμνην, Βοίθην καὶ Γλαφύρας καὶ ἔυκτιμένην Ἰαωλκόν, τῶν ἦρχ’ Ἀδμήτιο φίλος παῖς ἔνδεκα νηῶν Εὐμηλος” (Σ’ αυτών που κατοικούσαν στις Φέρες κοντά στη Βοιθηίδα λίμνη, στη Βοίθη και στις Γλαφυρές και στην καλοχτισμένη Ιωλκό, σ’ αυτών τα έντεκα καράβια αρχηγός ήταν ο γιος του Άδμήτου ο Εύμηλος) (Ιλιάς, Β, 711-714). Ένα ημιόδειο απόσπασμα των Ηοιών 53 (122) προσδιορίζει το χώρο δράσης της Κορωνίδας στο Δώτιο πεδίο (κοιλιάδα της Αγυιάς) για ν’ αποκαλύψει στη συνέχεια την πηγή της αισθαντικής της λύτρωσης, πηγή της οποίας η λαμπρότητα εξασφαλιζέτο από την παρουσία της προστάτιδος: “ἢ οἴη Διδύμους ἱερούς ναίουσα Κορωνίς / Δωτίω ἐν πεδίῳ πολυβότρυος ἄντ’ Ἀμύροιο / νίψατο Βοιθιάδος λίμνης πόδα παρθένος ἀδμής” (ἢ εκείνη, που στο βουνό τα Δίδυμα τα ιερά, η Κορωνίδα κατοικούσε, μέσα στον κάμπο τον Δώτιο, αντίκρυ στην Άμυρο με τα πολλά τ’ αμπέλια· κι έλουσε τα πόδια της στη Βοιθιάδα λίμνην η παρθένα η αδάμαστη).³

Στο βάθος των μύθων πάντα κάποια αλήθεια παραμένει κρυμμένη. Την πλούσια νοημάτων ιστορία της τολμηρής Κορωνίδας (που ονομαζόταν και Αίγλη), η οποία περιφρόνησε τον έρωτα του Φοίβου για την αγάπη ενός θνητού, την ιστορεί ο Πίνδαρος στον *Γ Πυθιονίκη*. Τ’ απότομα δράχια της Βοιθηίδος στα οποία κατοικούσε η νύμφη έγιναν αθάνατα από την πινδάρεια εξύμνηση της γέννησης του Ασκληπιού. Πρόκειται για τη βασικότερη μυθολογική διήγηση που συνδέεται με την εν λόγω λίμνη από την οποία αναδεικνύονται ενδεχόμενα στοιχεία διαχρονικής αξίας.

Ο Φοίβος αναθέτει στην αδελφή του να εκδικηθεί την απιστία. Και αυτή, αναμμένη από οργή, επέταξε στις όχθες της λίμνης Βοιθηίδος, όπου κατοικούσε η τολμηρή και ανυπότακτη. Στη Λακέρεια, στην πόλη με τις φλύαρες κουρούνες, η Άρτεμις με τα βέλη της σκοτώνει τη βοίδια νύμφη. Οι φλόγες καίγανε γύρω από το λείψανο της τελευταίας, όταν ο Απόλλων, μη υπο-

2. “Και ο Ευρυδάμας επέρασε αφού εγκατέλειψε την Βοιθηίδα λίμνην πλησίον του Πηνείου και της Μελιδοίας που ευρίσκεται εις ωραίον μέρος προς το πέλαγος”, *Αργοναυτικά*, στ. 175 κ.ε., *Ορφικά* (χ.η.), μετ. Σ. Μαγγίνας.

3. Ησίοδος (χ.η.), *Απαντα*, μετ. Παν. Λεκατσάς.

φέροντας να δλέπει να χάνεται και ο γιος του μαζί με τη μητέρα, φθάνει μ’ ένα δήμα μπρος στη φωτιά: “Η φλόγα ξαφνικά χωρίσθηκε σε δύο· τότε ο θεός έβγαλε από τα νεκρά σπλάγχχνα της Κορωνίδας το γιο του, ζωντανό ακόμα. Τον πήγε στον Κένταυρο της Μαγνησίας για να τον μάθει την τέχνη να γιατρεύει τις άπειρες αρρώστιες που μαστίζουν τους ανθρώπους” (*Γ Πυθιονίκης*).⁴

Ο Ασκληπιός, από συμπόνια στο ανθρώπινο γένος ανάσταينه νεκρούς και μεταξύ αυτών και τον Ιππόλυτο, τον αγαπημένο της Αρτέμιδος. Ο Δίας με κεραυνό σκοτώνει για την ύβρι του τον Ασκληπιό. Στη συνέχεια, ο Απόλλωνας οργισμένος για το θάνατο του γιου του φονεύει τους Κύκλωπες, οι οποίοι είχαν κάνει στον Δία δώρο τον κεραυνό. Το γεγονός αυτό υπήρξε η αιτία της ευτυχισμένης δουλείας του Φοίβου που προαναφέραμε.

Τον ιητήρα νόσων, τον μελίχιο Ασκληπιό τον γιο της έξοχης Κορωνίδας (δία Κορωνίς), ο οποίος είδε το φως στο Δώτιο πεδίο, εξυμνει πρώτα ο ομηρικός ύμνος. “Χάρμα μέγ’ ἀνθρώποισι, κακῶν θελκτῆρ’ ὀδυνῶν. Καί σύ μὲν οὕτω χαῖρε, ἄναξ, λίτομαι δέ σ’ ἀοιδῆ” (Χαρά μεγάλη στους ανθρώπους, οδυνών κακῶν κατευναστή. Έτσι και συ χαίρε, ω άναξ, κι εγώ με το άσμα μου σε ικετεύω).⁵

Σήμερα οι πρεσβύτεροι εκ των πρώην αλιέων στο χωριό Κανάλια θυμούνται, αμυδρά, διηγήσεις για την ύπαρξη κάποιας σπηλιάς του Ασκληπιού κοντά στη λίμνη Κάρλα. Όλοι δε αναφέρουν το καταπληκτικό φαινόμενο: το νερό της λίμνης να είναι όχι απλώς πόσιμο αλλά και με θεραπευτικές ιδιότητες (καταπραυντικό του στομαχιού). Η θαυμαστή ελευθερία που χαρακτηριζε τη σκέψη των αρχαίων δεν θα άφηνε, πιστεύουμε, ασυσχέτιστο αυτό το θαύμα του θεραπευτικού λιμναίου νερού με τις πάντα καλυμμένες από βρύα, κατά τον Οβίδιο (*Μεταμορφώσεις*, VII, 231), όχθες του, και της γέννησης εκεί του γλυκύτατου των θεών ιατρού.

Διάσπαρτα στοιχεία του μύθου σχετικά με τις φυσικές ιδιότητες της λίμνης Βοιθηίδος επιβεβαιώνονται από μετέπειτα πηγές. Ως (“καλλίναον” = καλλίρροον;) την εξυμνει στην *Άλκηστη* ο Ευριπίδης και πολυμηλοτάτην, με πλούσια σε κοπάδια τη γύρω περιοχή.⁶ Και όταν είχε καλό καιρό, ο τόπος έδινε αφθονία, κατά τον Στράβωνα, δημοτριακών. Ο δε Ηρόδοτος κάνει λόγο για τα νερά της, ωσάν να επρόκειτο περί ρεόντων υδάτων ποταμού (VII, 129). Φαινόμενο, που ο περιηγητής του 19ου αιώνα Μ. Α. Mézières θα το αποδώσει στην τροφοδότηση της λίμνης από υπόγειες πηγές, γεγονός εξάλλου που εξηγεί, κατά τον ίδιο, την υγεία των υδάτων αυτής.

4. Μετάφραση Ν. Τετενέ, εις Ι. Ρισπέν (1953, σ. 407-408).

5. *Ομηρικοί Ύμνοι εις Ασκληπιόν* (1997).

6. “Τοιγάρ πολυμηλοτάταν / έστίαν οίκεις παρά καλλίναον / Βοιθίαν λίμναν” (Ευριπίδης, *Άλκηστις*, 589-590).

Ελλάσσονα (Ολοσσών)

Αμπελόκκια

Τύρναβος

ΚΑΡΙΣΣΑ

Αγία

ΒΛΑΧΟΣ

Παγασπιτινός Κόλπος
(Κ. του Βώλου)

Αλιανός

Το σημαντικότερο στοιχείο από την αφήγηση της προστάτιδος της λίμνης Βοιδηίδος είναι το γεγονός της ανταρσίας της στην παντοδύναμη τότε θέληση του ολύμπιου πανθέου. Μια ανταρσία που λήγει σε πρώτη φάση με τη γέννηση του ιατρού των ανθρωπίνων νόσων.

Στη συνέχεια, η απόπειρα του Ασκληπιού ν' αναστήσει νεκρούς, κινούμενος από συμπάθεια και συμπόνια προς το ανθρώπινο πεπρωμένο, υπήρξε η ευκαιρία της δημιουργίας του αλληγορικού μύθου, που η σημασία του παραμένει πάντα επίκαιρη.

- Η εικόνα του κεραινοβολημένου ιατρού υπογραμμίζει τον ιερό χαρακτήρα της ζωής που δεν ανήκει παρά στο δημιουργό της.
- Η τέχνη του θεραπεύειν εγγράφεται μέσα στο πλαίσιο της φυσικής τάξης, συμμετέχοντας στο πεπερασμένο των ανθρωπίνων δυνάμεων.
- Η αίσθηση του μέτρου και η συνείδηση του πεπερασμένου θα πρέπει να πρυτανεύουν στην έρευνα για τη γνώση των μυστικών που την ξεπερνούν.

Η Κορωνίδα στη σύγχρονη εποχή πέφτει θύμα αυτή τη φορά του τωρινού παντοδύναμου πάνθεου. Θα έχει άραγε και αυτή τη φορά την τύχη η ανυποταξία της να αποτελέσει σειρά παραδειγματικών αλληγορικών σημασιών;

ii. “Αρτυρμάς”: συνθήκη αειφορίας

“Και κάποιο λόγο που ψιθυρίσανε, γύρω τότε γρικήσαν, τον άκουσε κι ο Σαλαμπριάς που τρέχει ανάμεσό τους βασιλικά και πομπικά, βουνών και κάμπων κύρης...”

Κ. Παλαμάς, *Η φλογέρα του Βασιλιά*

Από τα αρχαία γεωγραφικά έως τα κείμενα των γεωγράφων και περιηγητών των νεότερων αιώνων, τα νήματα χάνονται και διβλιογραφικά και νοηματικά. Η αναφορά στις αφηγήσεις των αρχαίων έργων θα έχει συνήθως χαρακτήρα πληροφοριακό, εγκυκλοπαιδικό. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι πολλές από τις νεότερες γεωγραφικές πληροφορίες στερούνται αφηγηματικής αξίας. Το σύνολο των στοιχείων (χωρογραφικών, ιστορικών, οικονομικών) γύρω από την, μετονομασθείσα εν τω μεταξύ σε Κάρλα, Βοιδηίδα καταγράφεται όπως οι νέοι περιηγητές τα παρατηρούν ή τα πληροφορούνται από άμεση επαφή. Οι εμπειρικές καταγραφές τούτων των έργων –στο ενδιαμέσο του ποιητικού λόγου του χθες, για τη λίμνη, και των επιστημονικο-τεχνικών μελετών που θα τις ακολουθήσουν– παρέχουν στοιχεία χρήσιμα για τις τελευταίες, τα οποία κατά κανόνα στο παρελθόν αγνοήθηκαν.

Ας σημειωθεί καταρχάς ότι αχλύς καλύπτει τα ιστορικά δεδομένα της μετονομασίας της Βοιδηίδος. “Επειδή και ο Κάρλας είναι μέσα εις τον τόπον των Καναλιών, επειδή αυτός ο Κάρλας ήταν χώρα μπροστά εις τον άγιον Νικόλαον και τον εχάλασεν η λίμνη και η λίμνη το παλαιόν ήτον του Κάρλα”, αναφέρει ο Α. Φιλιππίδης (1978, σ. 135). Και εξ αυτού ο Ι. Κορδάτος αργότερα συμπεραίνει ότι η λίμνη ανήκε, στα προ της Τουρκοκρατίας χρόνια, σε κάποιον Κάρλα –άρχοντα ή ηγεμόνα Λατίνο– ίσως, χωρίς ο ίδιος συγγραφέας ν' αποκλείει και το ενδεχόμενο να της εδόθη το όνομα από Σλάβους, σε προγενέστερη φάση (Ι. Κορδάτος, 1960, σ. 525-529).

Οι Έλληνες γεωγράφοι και χωρογράφοι έως και το τέλος τουλάχιστον του 19ου αιώνα, όταν αναφέρονται στο κάρλιο τοπίο, έχουν σφαιρική αντίληψη αυτού. Οικονομία, κοινωνία και αισθητική του χώρου δεν υφίστανται κατάτμηση. Περιγράφοντας αποτυπώνουν αυτό που υπάρχει και λειτουργεί και όπως αυτοί το αισθάνονται. Ο διαχωρισμός σε διάφορα πεδία δράσης,

ίδιον των σύγχρονων μελετών, αρχίζει να διαφαίνεται κατά την παραπάνω περίοδο από τα έργα βασικά ξένων γεωγράφων.

Από πλευράς Ελλήνων χωρογράφων, ο Αργ. Φιλιππίδης είναι παραστατικός και ο πλέον διεξοδικός: “Η λίμνη αυτή γυρίζει ένα γύρο ώρες εννέα. Είναι ωσάν ένα μικρό πέλαγος. Έχει μέσα καλάμια πολλά, αν δεν ήταν αυτά δεν μπορούσαν να την δουλεύσουν εις καιρόν χειμώνος, επειδή και σηκώνονται κύματα μεγάλα και τα καϊκια οπού την δουλεύουν είναι όλα μονόξυλα, ή να ειπώ, κορίτες, και αυτά τα καλάμια κάμουν λιμάνια πολλά. Έχει δε ψάρια πλήθος τεσσάρων και πέντε ειδών. Έχει ένα είδος ασπροπλατύτσα, άλλο δε καραπλατύτσα, γλυκά και νόστιμα. Έχει γλίνους. Το πλήθος οπού εδγαίνει ακατάπαυστα είναι μπουτζικάρια. Αυτά που πενήντα δράμια γίνονται τέσσαρες πέντε οκάδες, αυτά κάμουν την ευτυχίαν της λίμνης. Ευγαίνουν μερικές φορές και χέλια πολλά ολίγα, νοστιμώτατα και γλυκά. Εδώ τον χειμώνα έρχονται πλήθος πάπιες και χήνες από το μέρος το πάνω και κουβούδες. Πόσες έρχονται, οπού όλη η επιφάνεια της λίμνης γεμίζει οπού μίαν βοήν, και ένα κρότον κάθε μέρα ακούεις. Έρχονται και άλλα, και αυτά πολλά, είναι ωσάν πάπιες και τα λέγουν θαλασσοπούλια. Αυτά δουτούν και κυνηγούν το μικρό ψάρι και από τον φόδον του εμβαίνει μερικές φορές εις τα καλάμια και μαζιάζει και το θγάνουν με την πόχα. Αυτή η λίμνη έχει σκάλες τρεις όπου κάθονται άνθρωποι του Βοϊδόντα αυτού και παίρνουν το ουσούρι” (το ανάλογο) (σ. 135-138).

Πρόκειται για τις εξής αποβάθρες: της Αεράνης (στην οποία έρχονται από τα χωριά του Βόλου, της Ζαγοράς, του Βελεστίνου, και του Αλμυρού), της Πέτρας (για τις περιοχές Τύρναβο, Λάρισα, Καρδίτσα, Φάρσαλα και Τρίκαλα), του Φούρνου⁷ (για τα χωριά της Αγυιάς, του Κισσάδου και του Ολύμπου). Κάθε σκάλα έχει “ένα μπακάλι κι ένα χάνι όπου κονέβουν οι ψωνιστάι των ψαριών” (ό.π.) και από δύο ανθρώπους η καθεμία του Βοϊδόντα.

Ο λιμναίος πλούτος παρουσιάζεται να είναι σε πλήρη συστοιχία με την παραλίμνια ευφορία. Η γη των Καναλιών, κατά τον συγγραφέα, ευφοροτάτη και παχυτάτη.⁸ Μέρος του ευνοημένου τούτου χώρου ήταν και ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό πηγάδι με ψυχρό νερό τέτοιο που πουθενά στο Πήλιο, κατά τον ίδιον, “ευγαίνει υγιέστατον”. Οι περισσότεροί του κάτοικοι “είναι χρονικής αλιείς. Βγαίνουν ψάρια από τη λίμνη και παίρνουν όσα αγαπούν. Ποτέ παρὰς... δεν τους λείπει. Είναι πάντα πλούσιοι”. Περιγραφή λιμναίου οικονομικού πλούτου, ανθρώπινης προκοπής και πάθους ζωής βαίνουν επίσης παράλληλα. “Οι πρωτεύοντες αυτών (των Καναλιωτών) είναι προκομμέ-

7. Όταν ερχόταν πολύ νερό στο Καλαμάκι.

8. Σιτάρια, κριθάρια, σουσάμια, θαμνάκι, ρόδι, βρώμη και τα “μετάξια γίνονται πολλά”, ό.π..

νοι άνθρωποι οπού ωσάν αυτούς δεν ευρίσκεται κανένας εις όλην την Δημητριάδα. Μερικές φορές συγχύζονται... ωσάν και αλλού, ίδιον των προεστών, και πάλι αγαπίζουν”.

Η σύγκλιση δεδομένων ελληνικών χωρογραφιών και ξένων γεωγραφικών έργων αφορά, ιδιαίτερα, τα οικονομικά στοιχεία της κάρλιας οικονομίας του 19ου αιώνα.⁹ Επιγραμματικά αναφέρουμε:

– Τον μουκατά, τον κατ’ αποκοπήν, δηλαδή, χρονιάτικο φόρο κατά την οθωμανική περίοδο, που πληρώνουν τα παρακάρλια χωριά στον αρμόδιο τιμαριούχο. Ο μουκατάς περιελάμβανε μαζί με τους φόρους για το ιχθυοτροφείο και άλλους που διαφοροποιούνταν κατά εποχές. Το θέμα του εισπράκτορα ή του ενοικιαστή συνήθως αναφέρεται συνδεδεμένο με το προνόμιο των Καναλιών να χαίρουν του δικαιώματος της αλιείας.¹⁰ Κατά τον Ληκ, σε περιόδους πλούσιας σοδειάς άφηναν σε ορισμένους από τους γείτονες τούτο το προνόμιο.¹¹ Για την ευχέρεια των Καναλιωτών να ψαρεύουν ανέκαθεν οι περισσότεροί τους κάνει λόγο και ο Ζώσιμος Εσφιγμενίτης το 1890: “Οί πλειστοι δέ τών κατοίκων εισίν αλιείς, έπειδή οί Καναλιώται έχουν ανέκαθεν τό προνόμιον ν’ αλιεύωσιν εις τήν λίμνην Βοιθίδα”.¹²

– Τη γεωργία της παρακάρλιας ζώνης. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες είναι οι

9. Βέβαια, σημείο σύγκλισης είναι επίσης και η αναγνώριση κτισμάτων γύρω από τη λίμνη (όπως, π.χ., ο θυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου 2 χλμ. νότια των Καναλιών)· η αναγνώριση ωστόσο πόλεων και οικισμών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος γίνεται συστηματικότερα από ξένους, με τα γεωγραφικά κείμενα των αρχαίων ανά χείρας. Πάντως, και για τους Έλληνες γεωγράφους “η μακροειδής πολλά ιχθυοφόρος και επικερδής” λίμνη, με τη θέα της, αποτελεί πάντα αντίβαρο στη “λυπεράν μνήμη” της παρακμής αρχαίων πόλεων (Βοίθης, Λακέρειας), της όλης γύρω περιοχής, Λεονάρδος (1992, σ. 92).

10. Σύμφωνα με τον Αργ. Φιλιππίδη, κατά τον καιρό του Σουλτάν Μουσταφά Γ’ (1757-1774) και μέσω του Λαρισινού Οσμάν Εφέντη, εξεδόθη χάτι (διάταγμα) δάσει του οποίου όλη τη λίμνη να την εξουσιάζουν οι Καναλιώτες και αυτοί να την αλιεύουν (*Γεωγραφία μερική*, σ. 135). Βλ. και Γ. Κορδάτος (1960, σ. 529).

11. W. Leake (1835, σ. 483). Η γόνιμος γη και η πολύτιμη αλιεία της Κάρλιας κάνουν τα Κανάλια (με τα 200 σπίτια, κατά τον Ληκ, το 1809) ένα από τα πλούσια χωριά του διαμερίσματος του Βελεστίνου. Ο Άγγλος αξιωματικός κάνει λόγο για το διορισμό ενός Bostanji της Κωνσταντινούπολης ως κυβερνήτου ή αντιπροσώπου του Σουλτάνου σπου οποίου το ταμείο (Hasne) ανήκουν η αλιεία και το ιχθυοτροφείο (Fishery). Μέσω αυτού του μέτρου η περιοχή ήλπιζε ν’ αποκομίσει κάποια προστασία έναντι του Αλή Πασά (W. Leake, 1835, σ. 422). Ο παραπάνω μουκατάς περιελάμβανε μαζί με το ιχθυοτροφείο της Κάρλιας: τη δεκάτη των Καναλιών, του Κεσερλή, των Μηλιών, των Δεμιράδων Ελασσόνος, του Βλαχογιάννη-Δομένικου, της Μεγάρχης Καλαμπάκας και της Απιδιάς Αγραφών. Για πολλά χρόνια η φορολογική αυτή περιφέρεια ήταν στα χέρια ενός Έλληνα από τις Μηλιές. Ο εισπράκτωρ του μουκατά ήταν εξουσιοδοτημένος για την ανάληψη του ενός τρίτου των αλιευμάτων της λίμνης.

12. Και συνεχίζει, “οί δέ εισί κτηνοτρόφοι και ολίγοστοι γεωργοί, έξάγουσι δέ και ολίγα κοκούλια”, ό.π., σ. 163.

παρατηρήσεις του Ληκ (ό.π., σ. 421) σχετικά με την καλλιέργεια των παρακάριων –της γης που αποκαλύπτεται μεταξύ της ανώτερης και της κατώτερης στάθμης: Χωρικοί οργώνουν τις άκρες της Κάρλας και ταυτόχρονα “παρακολουθούνται, όπως στην Αίγυπτο, από τους πρεσβύτερους”, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια της σποράς, στα αποκαλυφθέντα εδάφη (με την πτώση των υδάτων) επόπτευαν τη ρύθμιση των ορίων των νέων χωραφιών. “Οι επιδικάσεις απονομής δεν εφεσιβάλλοντο”. Εάν το νερό κατακλύσει μέρος της έκτασης του εξαίρετου αυτού εδάφους, ο χωρικός χάνοντας την παραγωγή είναι υποχρεωμένος, κατά τον Άγγλο αξιωματικό, ν’ αναζητήσει εισόδημα από αλιεύματα. Πέραν τούτων, η μεγάλη κτηνοτροφία με τα αμέτρητα κοπάδια γύρω από τη λίμνη επιδεισιώνει το ευριπίδειο “πολυμηλοτάτη”.

– Τον αλιευτικό πλούτο, τις πρακτικές αλιείας και το εμπόριο των ψαριών μέσα κυρίως από διάσπαρτα και αποσπασματικά στοιχεία. Ο Ληκ θα αναφέρει απλώς την αλιεία με τα δίχτυα και τις παγίδες από καλάμια, που στήνονται στη λίμνη, τις ονομαζόμενες “μαντράκια”,¹³ επειδή το ψάρι ακολουθεί τη γραμμή-οδηγό ως αυτά, όμοια όπως τα πρόβατα σε μαντρί (Fold). Η εισοδος φυσικά είναι έτσι κατασκευασμένη ώστε τα ψάρια να μην μπορούν να εξέλθουν. Κερατζήδες ή carriers μεταφέρουν ψάρια στις γύρω αγορές.¹⁴ Οι άνθρωποι του Zamit (του ενοικιαστή του φόρου του Σουλτάνου) περιμένουν στις αποβάθρες για να ελέγξουν τα εισπραχθέντα ποσά από τους ψαράδες Καναλιώτες και να εισπράξουν το τρίτο.¹⁵

Κατά τον Mézières, το 1850 τα Κανάλια έχουν 172 περίπου οικογένειες που ζουν κατά το μεγαλύτερό τους μέρος από την αλιεία και “δεν κατοικούνται παρά από γυναίκες”. Οι πληροφορίες του Mézières δεν είναι πάντα ακριβείς. Έτσι, κατά τον ίδιο, οι άνδρες αλιείς μέσα στη λίμνη ζουν “σε ξύλινες καλύβες κατασκευασμένες από σανιδώματα, που πάσσαλοι δυθισμένοι μέσα στη γη τις κρατούν πάνω από το νερό”.¹⁶

Η επιλογή από τους Καναλιώτες αλιείς της λιμναίας πλευράς που εγγίζει τη θεσσαλική πεδιάδα, της πιο απομακρυσμένης από το χωριό και της πλέον ευνοϊκής για το ψάρεμα, θα επισημανθεί από πολλούς μελετητές.¹⁷

13. Ελληνικά στο κείμενο του Ληκ, ό.π., σ. 423· βλ., επίσης, Mézières (1853, σ. 52).

14. Το καλοκαίρι τα αλιευθέντα από την εσπέρα πουλιούνται την αυγή στη Λάρισα, Αγκιά, Φάρσαλα. Το χειμώνα στην Κατερίνη, στα Τρίκαλα, στο Μέτσοβο.

15. Ένα καλό έτος για τα κέρδη του Zamit είναι από 20 σε 40 purses.

16. Αυτές οι κρεμαστές καλύβες θυμίζουν, κατά τον Mézières, αέρινα σπίτια (aériennes) όπου ξαπλώνουν, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, οι βοσκοί των δάλτων Pontine –δαλτώδους τόπου του Λατίου (Ιταλία) που έχει αποξηρανθεί– για ν’ αποφεύγουν τις λοιμώδεις αναθυμιάσεις της γης. Θα δούμε αργότερα ότι οι ψαροκαλύβες μέσα στην Κάρλα έχουν τελείως διαφορετική κατασκευή από την εδώ παρουσιαζόμενη, ό.π., σ. 52.

17. “Είναι δε η λίμνη πολυιχθύς”, κατά τον Ν. Γεωργιάδη, “αλιευόμενη υπό των την βορειοανατολικήν όχθην αυτής κατοικούντων Καναλιωτών” (1894, σ. 40).

“Είναι εκεί που περνούν ολόκληρες εβδομάδες απασχολημένοι με το να ρίχνουν τα δίχτυα και να περιορίζουν το ψάρι μέσα σε καλάμινους περίβολους επιδέξια πλεγμένους, που αποκαλούν μανδράκια. Δεν επιστρέφουν στο χωριό παρά το Σάββατο βράδυ μέσα στις χοντρές δάρκες τους, σκαλισμένες σ’ ένα κορμό δέντρου και διευθυνόμενες με δύο μακριά κουπιά” (Mézières, ό.π., σ. 52).

– Την τροφοδότηση της λίμνης: Κατά τον Ληκ, οι Καναλιώτες εκτιμούσαν το βαθμό αφθονίας της λίμνης (τον πλούτο, Bereketi) από τον αριθμό των πιθαμάδων (παλαμών) στη λίμνη. Το βάθος της τελευταίας ήταν το Δεκέμβρη του 1809 πέντε παλάμες. Ενώ όταν ήταν γεμάτη έφθανε τις 25 γεμάτες.

Ένας τέτοιος πλούτος της λίμνης ήταν εφικτός με τη συνεχή τροφοδότησή της από τα υπερχειλίζοντα νερά του Πηνειού, τα οποία –μέσω της Νεσσωνίδας και στη συνέχεια μέσω της φυσικής διώρυγας του Ασμακίου– έπεφταν στην Κάρλα. Τούτη η πορεία τροφοδότησης έτυχε ιδιαίτερης προσοχής πρώτα από τον Ληκ, κατά τη διάρκεια των δύο επισκέψεών του, το 1806 και το 1809, στην περιοχή της λίμνης. Το Δεκέμβρη του 1809, συγκεκριμένα, ο Άγγλος περιηγητής, αναφερόμενος στην, ένεκα της έλλειψης βροχής, μη τροφοδότηση της Κάρλας, παραθέτει τη φράση με τη οποία οι κάτοικοι των παρακάριων οικισμών εξέφραζαν την αγωνία τους για την τύχη του γόνου και της σοδειάς της λίμνης: “Δεν εκατέδασε η μάνα” (“The mother has not come down”, W. Leake, 1835, 4, σ. 424).

Η φράση αυτή έχει μείνει ακόμα στη μνήμη των πρώην αλιέων, παρά το ότι στα νεότερα χρόνια εχρησιμοποιείτο αντί της λέξης “μάνα” ο όρος “αρτυρμάς” (προερχόμενος ενδεχόμενα από το *άρτυμα*, το επιπλέον εδώ αναγκαίο ύδωρ για την υγεία και τον πλούτο της λίμνης). Σημειώνουμε από εδώ ότι η μάνα ή ο αρτυρμάς με τα τεχνικά αντιπλημμυρικά έργα¹⁸ από το τέλος της δεκαετίας του ’30 σταδιακά εμειούτο, με συνέπεια φυσικά την ελάττωση του γόνου στη λίμνη. Η απογοήτευση εξ αυτού του γεγονότος υπήρξε, επαναλαμβάνουμε, η πρώτη βασική αιτία τής, έστω σιωπηρής, αποδοχής εκ μέρους των αλιέων της αποξήρανσης της λίμνης.

Η εξάρτηση της ζωής της λίμνης από τον Πηνειό αναφέρεται από μεγάλο αριθμό χωρογράφων. “Αυτή η λίμνη γεμίζει”, γράφει ο Ι. Οικονόμου-Λαρισσιός (1989, σ. 153), “από το νερόν της Σαλαμβρίας, διά τούτο, πότε γίνεται μεγαλύτερη έως 20 ώρας γύρω, πότε μικρότερη, και πότε στίφτει με την ολότητα, όταν η Σαλαμβριά δεν ξεχειλίζει. Το πλέον μεγαλύτερο βάθος της μπορεί να φθάσει έως τρεις οργιές”.

“Η δε Βοιθής, και παραδεχομένη και άλλα ύδατα, τρέφεται”, όπως

18. Διευθέτηση ιδιαίτερα του χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη.

υπογραμμίζει ο Ν. Γεωργιάδης (ό.π., σ. 39), “κατά μέγα μέρος υπό των πλημμυρών των υδάτων του Πηνειού· διό και εν ελλείψει των πλημμυρών μειούται σπουδαίως, ενίοτε δε και όλως αποξηραίνεται, ως τούτο συνέβη δις κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν· αλλ’ εκτός των εκτάκτων τούτων περιστάσεων, η Βοιθής έχει άφθονα ύδατα, ως το βάθος ποικίλλει κατά τα διάφορα μέρη εξικνούμενον ενιαχού και μέχρι 3-4 οργιών”.¹⁹

Ο αρτυρμάς λειτούργησε ως φυσικός μηχανισμός στην πρωτογενή παραγωγή της λίμνης για τους εξής λόγους:

- Διευκόλυνε την αυξομείωση των θρεπτικών συστατικών, τον καθαρισμό, κατά τους αλιείς, των ακτών και την αφαίρεση των καταλοίπων.
- Ευνοούσε εκεί την παρουσία μεταναστευτικών πουλιών, τα οποία αφαιρούσαν την παραγόμενη βιομάζα, το γνωστό πλαγκτόν.
- Με τον καθαρισμό και την ανανέωση των νερών αποφεύγετο η αλατότητα και γινόταν ενδεχομένως ευκολότερη –στα χαμηλής στάθμης εκεί λιμναία νερά– η διείσδυση της ηλιακής ενέργειας.

Ο Ληκ παρέχει και μία άλλη πληροφορία άμεσα σχετική με το θέμα της αποξήρανσης. Τα σύννεφα των κουνουπιών έχουν να κάνουν με τις όχθες κυρίως της λίμνης και όχι με τον μέσα χώρο. Κάτι που ο Mézières, μισόν αιώνα αργότερα, θα διατυπώσει ευκρινέστερα: “Pendant que dans toute la plaine la population déperit, les pêcheurs du lac, qui passent l’ été sur l’ eau, écharpent à la fièvre et vivent souvent jusqu’ un âge avancé” (Ενώ μέσα σ’ όλη τη [θεσσαλική] πεδιάδα ο πληθυσμός δοκιμάζεται, οι ψαράδες της λίμνης, που περνούν το καλοκαίρι πάνω στο νερό, γλυτώνουν από τον πυρετό και ζουν συνήθως έως σε προχωρημένη ηλικία, ό.π., σ. 5). Πρόκειται για διαπίστωση η οποία λίγο ελήφθη υπόψη από τη φορά του λόγου περί ζημιογόνου λιμναίου ύδατος.

Ο Mézières είναι επίσης ο μοναδικός, μάλλον, ξένος περιηγητής που αναφέρεται στα τρομακτικά μουγκρίσματα που έδγαιναν από τα δάθη της λίμνης, το γνωστό στην εκεί παράδοση ως στοιχειό της λίμνης (ο Μπουγάς του Βάλτου). Πρόκειται για παράδοση που αντανάκλα, κατά τον Ν. Πολίτη –στις *Παραδόσεις* του–, το μύθο του Ηταυρού ή Γήταυρου. Τα μουγκρίσματα οφείλονταν στο ότι κάτω από την Κάρλα, όπως λένε οι αλιείς, υπήρχε κι άλ-

19. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με την επικοινωνία Νεσσωνίδας (υψόμετρο επιφανείας 62 μ.) και Κάρλας (υψόμετρο επιφανείας 44 μ.), βλ. F. Stählin (1994). Η Βοιθίδα δέχεται, κατά τον Ν. Γεωργιάδη, τα εξής ρυάκια: Τον Αμυρό, το Ασμάκι, τα ύδατα της περιώνυμης κατά την αρχαιότητα υπερείας κρήνης, τον Ορχηστό (με πηγή Δ. των Φερών), το Ρεβένικο κ.ά. (ό.π., σ. 40). Για την τροφοδότηση της Κάρλας με νερά του Πηνειού, βλ. επίσης Α. Μηλιαράκης (1878, σ. 145). Αναφορά στις πλούσιες όχθες της λίμνης κάνει ο E. Dodwell (1819, II, σ. 95)· βλ. και J. Bartholdy (1807).

λη Κάρλα, με υπόγεια κοιλάματα και σπηλιές· η κυκλοφορία εκεί του νερού κατά εποχές και η πίεσή του δημιουργούσαν το παράξενο μουγκρητό.

Ο Mézières εκπλήσσεται πώς η φαντασία δεν έπλασε εκεί κάτι τι ποιητικό, φανταστικό.²⁰ Φαίνεται όμως πως ό,τι έπρεπε η φαντασία να πλάσει το προετοίμασε. Στις αρχές του αιώνα τα επίμονα μουγκρητά τα αισθάνονταν ως προμήνυμα μεγάλων κακών. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε το πρώτο εκδηλωθέν μέγα δεινό.²¹

20. Στη Σκωτία, αναφέρει για παράδειγμα, θα είχαν συνθέσει μπαλάντες πάνω σ’ ένα τόσο ωραίο θέμα: το αόρατο ζώο με τη φωνή να βρυχάται κάτω από τα νερά, ό.π..

21. Για την παράδοση του Ήταυρου ή Νήταυρου (Γη ταύρου), βλ. Ν. Πολίτης (1904) και Ε. Αλεξάκης (1997).

iii. Βοϊδία πολιτεία

α. Η δομή

Η παράξενη πολιτεία της λίμνης Κάρλας. Έτσι βαπτίσθηκε πρόσφατα,²² μετά την αποξήρανση της τελευταίας, ο ιδιότυπος τρόπος ζωής των αλιέων στις ψαροκαλύβες, μέσα στους καλαμιώνες του βορείου τμήματος της Κάρλας και μέσα εν γένει στον σφύζοντα από κίνηση και θορύβους βοϊδίο φυσικό κόσμο. Το παρελθόν αυτής της πολιτείας μάς είναι σχετικά άγνωστο. Αγνοούμε στην πραγματικότητα πότε και πώς ξεκίνησε η ζωή αυτής της ξέχωρης αλιευτικής κοινωνίας. Ποια ακριβώς εποχή αρχίζει να δομείται η εσωτερική της οργάνωση με ίδιες αλιευτικές πρακτικές και τι μεταλλαγές υπέστη ενδεχόμενα μέσα στο χρόνο.

Τα ελάχιστα στοιχεία των περιηγητικών έργων του 19ου αιώνα επ' αυτών των θεμάτων δεν καλύπτουν βέβαια και τα ανάλογα γύρω από τη λίμνη κενά των προηγουμένων εποχών. Μας είναι άγνωστο εν ολίγοις εάν αυτή η μορφή κάρλιου αλιευτικού βίου υφίστατο έτσι όμοια από την ελληνική αρχαιότητα και διατηρήθηκε η ίδια στη ρωμαϊκή εποχή, στη βυζαντινή, στην τουρκοκρατία.²³ Το μόνο βέβαιο είναι ότι οι διαδοχικές, μέσα στους αιώνες, επιδρομές –των βαρβαρικών φύλων του 5ου και των αρχών του 6ου αιώνα: Γότθων και Ούνων, των Σλάβων (6ος αιώνας), των Βουλγάρων (10ος αιώνας), των Νορμανδών και Βλάχων κατά τη βυζαντινή περίοδο, των Φράγκων (13ος αιώνας), των Καταλάνων (14ος αιώνας)–, που ξέσπαγαν έως τις όχθες της Κάρλας, άφηναν την ίδια τη λίμνη ατάραχη – όμοια, ίσως, ψυχή με δυνατή εσωτερική ζωή, που απωθεί ό,τι γύρω της επιχειρεί να τη διαταράξει.

Από την απελευθέρωση της Θεσσαλίας έως την εποχή της αποξήρανσης

22. Από τον Σωκράτη Ζιώγα (1920-2000), τον Καναλιώτη και πρώην αλιέα της Κάρλας επί είκοσι χρόνια και στη συνέχεια εξαιρέτο λαϊκό της ζωγράφος.

23. Ό,τι υπάρχει ως δεδομένο για την κάρλια περιοχή –από τη βυζαντινή βασικά περίοδο και ύστερα– έχει και αυτό γενικόλογα χαρακτήρα. Από σχετικά βυζαντινά έγγραφα, αναφέρει ο Ι. Κορδάτος, “βγαίνει πως στα πριν της Τουρκοκρατίας χρόνια το φεουδαρχικό καθεστώς είχε επικρατήσει πέρα για πέρα στη γύρω της λίμνης περιοχή· εξουσιαζόμενη τώρα από φεουδάρχες και από τα μοναστήρια του Δυτικού Πηλίου” (Ι. Κορδάτος, 1960, ό.π., σ. 529). Από ιστορική επίσης σκοπιά είναι γνωστή η εποχή ίδρυσης των Καναλιών στη σημερινή θέση, γύρω στα 1600, από πληθυσμό ο οποίος στα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας είχε αποτραβηχθεί προς το Μαυροβούνι (Η. Λεφούσης, 1998).

της λίμνης, πηγή δεδομένων για μεν την τυπική ταυτότητά της ως ιχθυοτροφείου είναι το σχετικό υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, για δε την όλη κάρλια πολιτεία είναι φυσικά οι άμεσες εμπειρίες των παρακάρλιων κατοίκων και προπάντων των επιζώντων πρώην αλιέων.

Σχετικά με την τυπική της ταυτότητα, η Κάρλα διέπεται από το νόμο ΣΑ'9/5/ 1853 περί ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων ο οποίος έρχεται προς συμπλήρωση του επίσης οθωνικού νόμου της 23/3/1839.²⁴ Σύμφωνα με το άρθρ. 2 του νόμου της 9/5/1853, εάν κατά τη δημοπρασία ενός των ανωτέρω κτημάτων του Δημοσίου “δεν γίνουν ποσώς προσφοραί ή αι γενόμενοι θεωρηθώσιν ασύμφοροι, η κατά το ανήκον έτος διοικήσις και διαχειρίσις αυτών θέλει ενεργείσθαι δι' επιστατών και φυλάκων” διοριζομένων παρά του επί των οικονομικών υπουργού. Σ' αυτή την περίπτωση οι επιστάτες και οι φύλακες ορκίζονται ενώπιον των αρμοδίων οικονομικών εφόρων.

Κατά τη διάρκεια της επιτόπιας εργασίας στα Κανάλια είχαμε την πληροφορία ότι ναι μεν η λίμνη ελεγχόταν πάντα από Εταιρεία του Δημοσίου, πλην όμως υπήρχε και κάποιο διάστημα όπου η λίμνη είχε περιέλθει στη διαχείριση ιδιώτη ενοικιαστού. Δεν μπορέσαμε να δρούμε στοιχεία για την εν λόγω ή άλλη μίσθωση. Το μόνο γνωστό στοιχείο για τη διοίκηση της Κάρλας αφορά αυτό σχετικά με το δικηγόρο Ιωάννη Χρυσοβελόνη, πληρεξούσιο του Δημοσίου στην πρώτη δεκαετία του αιώνα με έδρα το Βόλο.²⁵

Η Εποπτεία της Κάρλας έχοντας μόνιμη έδρα, όπως προαναφέραμε, τα Κανάλια απαρτιζόταν από έναν επόπτη, σε καθεμιά δε από τις τρεις σκάλες, από ένα διαχειριστή και ένα ζυγιστή· και από τρεις με πέντε φύλακες για όλη τη λίμνη, και “γύρω-γύρω απ' αυτήν για να μη φορτώνει κανείς λαθραία”. Η λίμνη διέθετε επίσης και δική της αστυνομία. Στα πριν την αποξήρανση χρόνια η ιχθυόσκαλα της Αεράνης είχε μεταφερθεί στα Κανάλια. Η σκάλα της Πέτρας παρέμενε σταθερή και η τρίτη στο βόρειο τμήμα της λίμνης σταθεροποιήθηκε κυρίως στο Καστρί (βλέπε Χάρτη Χκ2).

Οι ψαράδες έπρεπε να ήταν εφοδιασμένοι με άδεια αλιείας (από τη Δημοσία Εταιρεία Εκμετάλλευσης Λίμνης Βοιδηίδος [Κάρλας]) η οποία ήταν αυστηρώς προσωπική και ίσχυε για ένα έτος, εκτός του χρόνου παύσεως της

24. Περί πενταετούς ενοικιάσεως των ιχθυοτροφείων, θυνείων, ...λιμνών, κείμενα σε διάφορα μέρη του Κράτους.

25. Η. Λεφούσης (1998, σ. 143): Πηγή: φάκελλος με επίσημες καθημερινές αναφορές αποσπασματικά των ετών 1908-1911 προς τον Ι. Χρυσοβελόνη: Υλικό αδημοσίευτο, όπως αναφέρει ο Μ. Εξαρχόπουλος, από το προσωπικό του κάρλιο αρχείο. Ο Μ. Εξαρχόπουλος είναι δημοσιογράφος-ερευνητής της Κάρλας από το 1991. Συνέβαλε στη δημιουργία μουσείου στο χωριό Κανάλια, σχετικά με την κάρλια αλιεία, και με πρωτοβουλία του δημιουργήθηκε το Κέντρο Έρευνας Πολιτισμού Λίμνης Κάρλας (Κ.Ε.ΠΟ.Λ.Κ.). Φιλοδοξία του είναι η δημιουργία υπαίθριου μουσείου που να αναπαριστά τη ζωή των ψαράδων στη λίμνη.

αλιείας για τη γονιμοποίηση, κατά τη λεγόμενη απεργία: από Βαΐων έως περίπου τέλος Αυγούστου.

Η λαθραλιεία κατεδιώκετο δάσει του νόμου 2054/1923. Όφειλαν προς τούτο οι αλιείς να μεταφέρουν τα αλιεύματα στις ορισμένες από τη Δημόσια Εταιρεία αποδάθρες.²⁶

Το Δικαίωμα του Δημοσίου επί των πωληθέντων αλιευμάτων ανήρχετο στο 25% (δάσει των τριπλοτύπων είσπραξης λίγο προ του τελευταίου πολέμου). Το περιδότητο ωστόσο παρακράτημα έφθανε και το 35%, σε ορισμένες δε περιπτώσεις και το 38%:

- “Το 1938 πληρώναμε 38% φόρο υπέρ του Δημοσίου”.²⁷
- “Τη μεγαλύτερη δλακεία έκανε το Ελληνικό Κράτος που έστιψε το δάλτο. Το 35% και δάλε κράταγε από εμάς”.²⁸
- “Δουλεύαμε δύο άτομα και τα μοιραζόμασταν τρεις. Με το φόρο στο Δημόσιο τα δύο μερίδια γίνονταν τρία”.

Συνειρμικά πάντα, το υψηλό παρακράτημα συνδέεται με το “τι το κράτος έχασε με την Κάρλα, με το στράγγισμα του Βάλτου”, όπως επίσης ονόμαζαν την Κάρλα. “Μία από τις πλουσιότερες λίμνες καταστρέψαμε”. Από επίσημα πάντως δεδομένα έχουμε: 900 τόνους φορολογούμενη ποσότητα αλιευμάτων το χρόνο με μέση ετήσια ιχθυοπαραγωγή 80 κιλά/στρ.. Στα αλιεύματα αυτά δεν περιλαμβάνονται οι ποσότητες που οι ψαράδες δικαιούνταν για οικογενειακή κατανάλωση καθώς και οι ποσότητες από την ερασιτεχνική αλιεία και φυσικά και τη λαθραλιεία.

Οι αλιείς, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1, προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τα Κανάλια και δευτερευόντως από: Κεραμίδι, Στεφανοδίκειο, Αμυγδαλή (Κουκουράδα) και Καλαμάκι. Με βάση τα στοιχεία της Διεύθυνσης Αλιείας του Υπουργείου Γεωργίας, οι αλιείς με επίσημη άδεια αλιείας γύρω στο 1950 δεν ξεπερνούσαν τα 600 άτομα, για να μειωθούν το 1960/61 κατά 60%. Οι προφορικές πληροφορίες ανεβάζουν αυτόν τον αριθμό κατά 150-200 άτομα: κάθε δε κοινότητα θέλει για τον εαυτό της μεγαλύτερη συμμετοχή στην κάρλια αλιευτική οικονομία, εκφράζοντας έτσι την επιθυμία –πέρα βέβαια από την όποια προφανή σκοπιμότητα– τής όσο το δυνατόν μεγαλύτερης συγγένειας με τη λιμναία κοινωνία, ιδίως κατόπιν της μεταθανάτιας αναγνώρισης της αξίας της.

Υπάρχουν ωστόσο δύο βασικοί τρόποι εκτίμησης του μεγέθους και της μορφής της κάρλιας αλιείας και της αντίστοιχης συμμετοχής σ’ αυτήν των γύ-

26. Απαγορευόταν επίσης το ψάρεμα με δυναμίτιδα και κάθε άλλη εκρηκτική ύλη.

27. 74χρονος πρώην αλιέας, Καναλιώτης. Πρόκειται για φράσεις που λέγονται περίπου από κάθε πρώην αλιέα όλων των παρακάρλιων κοινοτήτων, με ελάχιστες παραλλαγές.

28. Κατά πληροφορία 70χρονου ψαρά κατοίκου Αμυγδαλής, το 1941-42 ο ΕΛΑΣ έβαζε 25% φόρο και από τότε έμεινε έως το 1962, 25% συν 3% υπέρ του Δημοσίου.

ρω κοινοτήτων: μέσω των ψαροκαλυδών και μέσω των λέμβων.

• Όταν αναφέρει κανείς τον τόπο εγκατάστασης μιας καλύβας, ο γνώστης των πραγμάτων ξέρει κατά κανόνα σε ποια κοινότητα ανήκει και πώς αυτή είναι κατασκευασμένη:

α) Την κύρια θέση στην κάρλια αλιεία κατέχουν οι εκατό και πλέον ψαροκαλύβες των Καναλιωτών αλιέων, κατασκευασμένες στα αβαθή μέρη στο δόρειο τμήμα της λίμνης διάσπαρτες σε μια έκταση 35-40.000 στρεμμάτων εν μέσω καλαμιώνων. Από το χωριό Καλαμάκι και προς βορρά έως τη χερσόνησο Πέτρα τα αβαθή μέρη της λίμνης ήταν λοιπόν ο κύριος χώρος των εν λόγω ψαροκαλυδών. Όπως φαίνεται στο χάρτη, στο νότιο μέρος υπάρχει ένας αριθμός καλυβιών στις τοποθεσίες Άγιος Αθανάσιος και Μνήματα. “Εκτός λίμνης” υπήρχαν επιπλέον στην Πέτρα και στη Μαγούλα από δύο καλύβες Καναλιωτών.

β) Οι αλιείς του Κεραμιδιού ήταν εγκατεστημένοι στην εκτός λίμνης περιοχή Μαραθιά και διέθεταν σε περίοδο ακμής της αλιείας –έως τις αρχές της δεκαετίας του 1950– περί τις 50 καλύβες. Πέντε επίσης καλύβες Κεραμιδιωτών υπήρχαν και στην Πέτρα. Ο τρόπος κατασκευής αυτών, με τη λίθινη κυκλική βάση, δεν έχει δέβαια να κάνει με την περίπλοκη κατασκευή των ψαροκαλυδών μέσα στο νερό.

Πίνακας 1

Κατάσταση αλιέων των παρακάρλιων κοινοτήτων εργασθέντων με άδεια αλιείας στη λίμνη Κάρλα από το έτος 1948 μέχρι το 1961

Κοινότητες	1948/54	1955/56	1957/58	1958/59	1959/60	1960/61
Κανάλια	296	218	155	143	150	129
Κεραμίδι	139	95	64	70	64	65
Στεφανοδίκειο	85	30	16	29	34	33
Κουκουράδα (Αμυγδαλή)	43	17	21	20	20	9
Καλαμάκι	14	7	7	8	-	-
Σωτήριο	7	5	3	2	6	3
Ριζόμυλο	5	-	-	1	1	1
Γλαύκη	1	3	-	-	-	-
Μελία	2	-	-	-	-	-
Αρμένιο	2	-	-	-	-	-
Νιάματα	-	2	1	-	-	-
Καστρί	-	4	1	-	-	-
Βουλγαρινή (Έλαφος)	3	-	-	-	-	-
Σύνολο	597	381	268	273	275	240

Πηγή: Διεύθυνση Αλιείας Βόλου.

γ) Το Στεφανοβίκειο διέθετε δύο μόνο καλύβες μέσα στη λίμνη, ενώ οι αλιείς του συγκεντρώνονταν σε υπαίθριες στην ξηρά: οκτώ στη μικρή χερσόνησο Πέτρα (στην οποία ήταν, εκτός από την εκεί ιχθυόσκαλα, και το οίκημα της Εποπτείας της Κάρλας) και δέκα πέντε καλύβες στο νησάκι Μαγούλα.

– Μέσα στη λίμνη διέθεταν επίσης: δεκαπέντε καλύβες αλιείς από την Αμυγδαλή, έως δέκα καλύβες αλιείς από το Καλαμάκι και μία καλύβα οικογένεια ψαράδων από το Ριζόμυλο.

Εάν ληφθεί υπόψιν ότι κάθε ψαροκαλύβα μέσα στη λίμνη χωρούσε τουλάχιστον από δύο έως και τέσσερα άτομα και η καθεμία της ξηράς (των Κεραμιδιωτών δασικά) χωρούσε και έξι άτομα, αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο αριθμός των αλιέων είναι, έως και τα μέσα του 1950, κατά πολύ μεγαλύτερος απ' αυτόν που τα δεδομένα της Διεύθυνσης Αλιείας αναφέρουν.

Οι Καναλιώτες πάντως υπολογίζουν γύρω στους 380-400 τους αλιείς από την κοινότητά τους το 1950, που απασχολούσαν 130 “καράδια” (πλατσίδες) και διέμεναν σε 120 περίπου καλύβες.

Επίσημα στοιχεία για τον αριθμό των λέμβων πριν το 1959 δεν δρέθηκαν. Παραθέτουμε τον Πίνακα 2 που αποτυπώνει την κατανομή των αλιέων που διέθεταν διβλιάρια αδειών αλιείας και σκάφους, με την επισήμανση ότι από το 1950 έως το 1959 ο αριθμός των αλιέων είχε σημειώσει μείωση κατά 54%.

Πίνακας 2
Κατάσταση αλιέων κατά παρακάρλια κοινότητα
με διβλιάρια αδειών αλιείας και σκάφους
(23/7/1959 – 14/4/1960)

Κοινότητες	Αριθμός αλιέων	Αριθμός λέμβων
Κανάλια	154	101
Κεραμίδι	62	33
Στεφανοβίκειο	33	8
Κουκουράβα (Αμυγδαλή)	20	6
Σωτήριο	6	3
Ριζόμυλος	1	–
Σύνολο	276	151

Πηγή: Διεύθυνση Αλιείας Βόλου.

Όχι μόνο οι πρώην αλιείς, αλλά και κάθε κάτοικος παρακάρλιας κοινότητας που γνώρισε τη ζωή της λίμνης ξέρει καλύτερα από τον οποιονδήποτε απ' έξω μελετητή να περιγράψει την αλιευτική ζωή, αυτήν κυρίως μέσα στις ψαροκαλύβες, να εξηγήσει τον τρόπο κατασκευής αυτών και να εκθέσει τα μυστικά των αλιευτικών τεχνικών.

Έτσι, όταν, επιπλέον, καλλιτεχνικά χέρια έχουν φιλοτεχνήσει την εν λόγω ζωή ποικιλοτρόπως ή ταλαντούχα άτομα, πρώην αλιείς, έχουν κάνει ποιήση τις χαρές και τα δάσανα της κάρλιας πολιτείας, μία, τότε, σφύρων μέθοδος υπαγορεύει τα όποια αυθόρμητα στον πρώην λιμναίο χώρο δημιουργήματα να γίνουν αντικείμενο παιδαγωγικής μεταδίδωσης. Η ερευνητική εργασία μόνο ερωτήσεις μπορεί να υποβάλει, συνδέοντας αυτά τα δημιουργήματα με την όλη ζωή της λίμνης, την περιπέτειά της και την τωρινή της σιωπή.

β. Πρακτικές αλιείας

Θα περιοριστούμε εδώ να σκιαγραφήσουμε, στοιχειωδώς, βασικές πλευρές του αλιευτικού βίου στην κάρλια πολιτεία και ιδιαίτερα να περιγράψουμε τον τρόπο κατασκευής της ψαροκαλύβας ή νεροκαλύβας, όπως επίσης ονομάζεται, και τις βασικές τεχνικές αλιείας χωρίς καμιά φιλοδοξία εξάντλησης του θέματος, το οποίο άλλωστε απαιτεί γνώσεις που ξεπερνούν την αρμοδιότητά μας. Η ελλιπής αυτή περιγραφή είναι ωστόσο αναγκαία για να εξοικειωθούμε με τους όρους και τους τρόπους του αλιευτικού αυτού βίου, εξοικείωση απαραίτητη για τη μελέτη της λιμναίας σύνολης ζωής και των μετέπειτα κοινωνικο-πολιτιστικών μεταλλαγών.

Οι αλιείς με τις καλύβες μέσα στη λίμνη οργανώνονται σε ομάδες, γνωστές ως ντουκιάνια, αποτελούμενα από δύο-τρία έως επτά-οκτώ άτομα. Κατά τη διάρκεια της “απεργίας” –του χρονικού διαστήματος, υπενθυμίζουμε, απαγόρευσης της αλιείας προς προστασία του γόνου: από των Βαΐων έως το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου– οι ψαράδες ετοιμάζουν τα αλιευτικά εργαλεία και ξεκινούν, προς το τέλος της εν λόγω περιόδου, προς αναζήτηση κατάλληλου φουντανιού (καλαμιώνα), στα βόρεια της λίμνης για το στήσιμο της καλύβας. Το επιλεγμένο μέρος για την κατασκευή αυτής δεν έπρεπε να είχε βάθος πάνω από 30 πόντους. Η επιφάνεια του φουντανιού έπρεπε να είχε έκταση από 3 έως 5 στρ.. Με θαλτοσίδηρο, με το κατάλληλο δηλαδή εργαλείο για την κοπή του καλαμιού, ανοιγόταν δρόμος μήκους 20 έως 30 μέτρων, ο λεγόμενος κάραδος. Μέσω αυτού άρχιζε η μεταφορά 30-40 δεμάτων (λυγαριών, πουρναριών) για την με μπαζώματα –μέσα σε καθαρισμένο τμήμα του καλαμιώνα– συμπαγή κατασκευή του στρώματος της αυλής, η οποία είχε διάμετρο οκτώ με δέκα μέτρα. Το στρώμα γύρω-γύρω στερεωνόταν με μικρούς πασσάλους. Ρίπτονταν στον πυθμένα ραγάζια και καλάμια, προκειμένου να δγει –με τη βοήθεια πίεσης, όπως κάνει κανείς στο λινό– η συμπαγής αυλή σαράντα πόντους από την επιφάνεια του νερού. Με το κάρφωμα των λούρων,²⁹ κατα-

29. Ξύλα στρογγυλά και επιμήκη οξυάς ή κέδρου· ο συνολικός αριθμός των απαιτούμενων κάθετων λούρων για κάθε καλύβα ήταν 10-20 τεμάχια (μήκους 6-10 μ. και πάχους 4-5 εκ.) και των οριζοντίων ήταν 30-40 τεμ. (μήκους 3-4 μ. και πάχους 1-3 εκ.).

κόρυφα και οριζόντια, δινόταν στο σκελετό της καλύβας το κατάλληλο σχήμα. Έμπηγαν πρώτα τα όρθια στηρίγματα στον πυθμένα της λίμνης διαπερνώντας το στρώμα· λυγισμένα δε τα έδεναν όλα μαζί σχηματίζοντας την κορυφή της καλύβας, στην οποία τοποθετούσαν έναν καλαμένιο σταυρό.

Έδεναν με σύρμα στη συνέχεια τα ζώματα οριζόντια πάνω στα κάθετα λούρα και επένδυναν τον σκελετό με καλάμια και ραγάζια· η τελευταία αυτή εργασία ονομάζεται σάλωμα και έδινε στην καλύβα την τελική της καλαμένια μορφή.³⁰ Η διάμετρος της καλύβας ήταν συνήθως 3,30-4 μ. και το ύψος 3 μ.. Στη μέση της καλύβας κατασκευαζόταν η εστία της, η λεγόμενη φωτοκαγιά. Αποτελούνταν από μία πλάκα της οποίας η επιφάνεια ήταν περίπου 1 μ. επί 80 εκ.. Στηριζόταν δε σε τέσσερις πλάκες όρθιες πέτρινες (5X20 εκ.). Από την κορυφή της καλύβας κρεμόταν σύρμα που στο χαμηλότερο σημείο του, πάνω κατακόρυφα από τη φωτοκαγιά, ετοποθετείτο γάντζος ξύλινος (αγκούλα) από τον οποίο κρεμόταν με τη σειρά της η κακκαβούλα. Το κακκάδι, όπως διαφορετικά λεγόταν η τελευταία, ήταν χωρητικότητας 6-7 λίτρων. Εκεί παρασκευαζόταν η περίφημη σούπα των ψαράδων με τη φωτιά της φωτοκαγιάς, η οποία ταυτόχρονα θέρμαινε και φώτιζε.

Ο αρχηγός της αλιευτικής ομάδας (του ντουκανιού), ο “καπετάνιος χωρίς γαλόνια”, λεγόταν και ντουκεντζής. Κάθε καλύβα είχε επίσης το σκαλιάρη της, ο οποίος μετέφερε στη σκάλα τα ψάρια, ενώ πριν είχε κάνει τις υπόλοιπες δουλειές σχετικά κυρίως με το άνοιγμα και το μάζεμα των διχτυών όταν δε γύριζε νωρίς στην καλύβα ετοίμαζε και τη σούπα. Οι έμποροι που έρχονταν στις αποβάθρες λέγονταν πάρτηδες ή παρτάδες. Όταν γινόταν δημοπρασία έρχονταν σε κάθε αποβάθρα περί τους 15 με 20 εμπόρους. “Με το σφύριγμα του υπαλλήλου της Εποπτείας οι πάρτηδες συγκεντρώνονταν για να πάρουν μέρος και με το ένα ντούε τρε η κατακύρωση έκλεινε”. Ο σκαλιάρης στην αποβάθρα, αφού έπαιρνε τα χρήματα από τον έμπορο, ψώνιζε στο εκεί μαγαζί για όλο το ντουκιάνι χρεώνοντας τον καθένα χωριστά. Η παράδοση των χρημάτων στα μέλη της ομάδας γινόταν συνήθως την Κυριακή.

Οι ψαράδες έμεναν στις καλύβες και επισκέπτονταν το χωριό εναλλάξ κάθε οκτώ ή κάθε δέκα πέντε μέρες. Η έξοδος ήταν πάντα Σαββατοκύριακο. Αυτός ο ρυθμός εργασίας και εξόδου διαρκούσε εννέα μήνες το χρόνο, δηλαδή την περίοδο εκτός της διάρκειας της “απεργίας”. Οι έξοδοι των ψαράδων, όπως θα διαπιστώσουμε και αργότερα, είχαν ταυτιστεί στα Κανάλια με την εικόνα των νυχτερινών σαββατοκυριακάτικων ξεφαντωμάτων.

Σε ό,τι αφορά τις βάρκες των Καναλιωτών, τις λεγόμενες πλατσίδες –που ονομάζονταν και καράβια–, ήταν χωρίς καρίνα (με μήκος 5 μ. και πλά-

30. Όταν υπήρχε άνοδος της στάθμης της λίμνης, στρωνόταν κι άλλο στρώμα ραγάζιων και καλαμιών στην αυλή και στο εσωτερικό της καλύβας.

τος 1-1,6), το κάτω μέρος ήταν επίπεδο, αλλά υπήρχε ωστόσο μία καμπύλη στην πρύμνη και στην πλώρη προς διευκόλυνση της ανάπτυξης ταχύτητας και των ελιγμών. Το σημείο που έμπαιναν τα κουπιά (2,30-3 μ. μήκος έκαστο) λεγόταν ποδαρούλι ή σκαρματήρας. Χωρούσαν στις μικρές ένα-δύο άτομα, στις μεγάλες έξι. Κινούνταν επίσης με μακρύ κόντο (την κούντα) όταν επρόκειτο η βάρκα να πάει προς τη στεριά και γενικά όταν περνούσε μέσα από καλαμιώνα. “Τετρακόσιες οκάδες ζύγιζε το καράβι – χοντρό σανίδι, 2,5 εκ. σουηδικό έτοιμο”. Η παράδοση φέρει ως πρώτο κατασκευαστή μιας πλατσίδας έναν κάτοικο του χωριού, ναυπηγό, καταγόμενο από νησί του Αιγαίου. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτες βάρκες γίνονταν από κορμούς δέντρων τους οποίους “κούφιαζαν” κατά τον τρόπο κατασκευής των κοπάνων – των μακρόστενων σκαφών.

Στο Καλαμάκι υπήρχαν καράβια, τα λεγόμενα περατζάνες –μεγαλύτερου μεγέθους από τα προαναφερθέντα κάρλια καράβια–, που χρησιμοποιούνταν για τις μετακινήσεις και τη μεταφορά ανθρώπων, ζώων και προϊόντων εν γένει του πρωτογενή τομέα.*

Οι Κεραμιδιώτες διέθεταν βάρκες με καρίνα με τις οποίες ψάρευαν αργότερα στο Αιγαίο, όταν αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη λίμνη.

Οι βασικότερες τεχνικές αλιείας στην Κάρλα ήταν επιγραμμικά οι εξής:

- Τα ψαροκάτικα: Χρησιμοποιούνται αποκλειστικά από τους αλιείς Καναλιώτες και από όσους μένουν σε καλύβες μέσα στη λίμνη. Πρόκειται για πλεγμένο καλάμι με ψαθί και δυθισμένο στο νερό και στερεωμένο στον πυθμένα της λίμνης σχηματίζοντας ψαροπαγίδα. Είναι με τέτοιο τρόπο κατασκευασμένο, ώστε το ψάρι να εισέρχεται στο κεφάλι (καλαμωτή σε σχήμα καρδιάς), χωρίς να έχει δυνατότητα εξόδου. Με το βαλτοσίδερο ανοίγεται ο δρόμος, ο κάραβος, και τοποθετείται το κατίκι με τέσσερα κεφάλια.³¹ Τα κατίκια τοποθετούνται σε 300 μ. περίπου απόσταση από την καλύβα. Τα εγκλωβισμένα ψάρια πιάνονται με την απόχη και ρίχνονται στο γυροβόλι (είδος λιμναίας αποθήκης

* Να σημειώσουμε ότι επίκειται έκδοση μελέτης του Γιάννη Ρούσκα σχετικά με το “καράβι” της Κάρλας καθώς και με αυτό του Καλαμακίου, την περατζάνα. Το καράβι συνδέεται πολλαπλά και με την όλη κοινωνική ζωή των γύρω κατοίκων. Με αυτό πηγαίνουν Καναλιώτες την Πρωτομαγιά στον Άγιο Νικόλαο (ναός του τέλους του 10ου αιώνα με τοιχογραφίες και ακιδογραφήματα κάρλιας θεματικής)· επίσης, με αυτό έχουν απαθανατιστεί σκηνές (με το φακό του Τ. Γλούπα και του Δ. Λέτσιου ή άλλων) αλιέων σε στιγμές εργασίας ή νέων Καναλιωτών σε βαρκάδα. Με το καράβι μεταφέρονται επίσης ζώα για βοσκή στη Χατζημισιώτικη Μαγούλα· ενίοτε “πομπή” καραβιών κατά τη διάρκεια γαμήλιας τελετής μεταφέρει τον προικώ πλούτο στο Στεφανοδίκειο (78χρονος πρώην αλιέας Καναλιώτης).

31. Πρόκειται για το απλό ψαροκάτικο, τη λεγόμενη πατερίτσα. Η λυσιά είναι κατίκι με δύο κεφάλια που η καλαμωτή του καθενός είναι 4 μ..

από χοντρό καλάμι μπροστά στην καλύβα και σε απόσταση απ' αυτήν 5 μ. περίπου). Το κατίκι του γυροβολιού δένεται γερά σε παλούκια δυθισμένα στο νερό. Ένα γυροβόλι μπορεί να χωρέσει και 1.000 οκάδες ψάρια, τα οποία μπορούν να μείνουν εκεί και δύο μήνες.

- Η κόρδα: Από τη βάρκα παρακολουθεί κανείς αν το φουντάνι έχει ψάρι. Τούτο γίνεται αντιληπτό από την κίνηση του καλάμιού ή του ραγαζιού. Όταν ο έμπειρος ψαράς διαπιστώνει ότι όντως υπάρχει αρκετό ψάρι, κόβει έναν κάραβο με το βαλτοσίδερο γύρω-γύρω, τη λεγόμενη κόρδα, ήτοι μία περιφέρεια κύκλου ενός ή ενάμισυ στρέμματος. Ξεκινώντας από την περιφέρειά της τοποθετούνται καλάμοπαγίδες-κεφαλές, με κατεύθυνση προς το κέντρο του κύκλου. Μια κόρδα μπορεί να παγιδέψει και 40-45 οκάδες ψάρια.

Άλλοι τρόποι αλιείας:

- Γρίπος ποδοδάτης ή κωλουθρέχτης: Χοντρό δίχτυ αμάνωτο με στρωσίδι στο κάτω μέρος και σχοινί με φελλούς 60 οργιές η κάθε μπάντα (πλευρά). Ονομάζεται ποδοδάτης διότι μ' αυτό ψαρεύουν στις ακτές της λίμνης, βαλτώνοντας για να τραθήξουν το δίχτυ. Το ντουκιάνι αποτελείται εδώ από επτά άτομα και απασχολεί τρεις βάρκες. Στην πρακτική αυτή χρησιμοποιούνται τα περιδόητα πιτούρια (φόρμες τραγίσιου δέρματος με ενσωματωμένες μπότες) που φθάνουν έως τις μασχάλες. Με τα πιτούρια μέσα στο νερό, δύο άτομα τραβούν το στρωσίδι και άλλα δύο το φελλό έως ότου τα ψάρια μπουν στο σάκο. Ο καπετάνιος από τη βάρκα (μέσα στην οποία υπάρχουν άλλα δύο άτομα) πατά στρωσίδι.³² Και στο γρίπο ποδοδάτη και στο γρίπο μακαρά, στο στόμιο του σάκου υπάρχει η μπάινα.³³

- Γρίπος μακαράς: Πρακτική ψαρέματος για τα θαθιά νερά. Χρησιμοποιούνται τέσσερις βάρκες και απασχολούνται δώδεκα άτομα. Πρόκειται για δίχτυ με χοντρό παλαμάρι και σχοινί με φελλούς 120 οργιές η κάθε πλευρά. Τα μεγάλα και φαρδιά δίχτυα απλώνονται σε μήκος και σε πλάτος σε μεγάλη λιμναία έκταση. Εδώ ο γρίπος (είδος γρι-γρι) τραδιέται πάνω από δύο βάρκες που ενώνονται με πόντο. Απαιτούνται προς τούτο δύο με πέντε άτομα σε καθεμία. Στον “πόντο του ενός καραβιού ο πρώτος καπετάνιος και στον πόντο του άλλου ο δεύτερος” πατούν με τους παραπάτες –με δύο μακριά καθρόνια, με σίδερο στο κάτω μέρος ειδικό να μην πιάνει τα πανιά– το στρωσίδι. Από κάθε επίσης βάρκα: δύο καθισμένοι στην πρύμνη τραβούν το φελλό, ο τέταρτος τραβά το στρωσίδι, το οποίο έρχεται σταυρωτά, και ο πέμπτος τραβά τα πανιά, εξαναγκάζοντας τα ψάρια να μπουν στο σάκο. Ο τεράστιος λοιπόν γρίπος σηκώνεται από δύο “καράβια” τα οποία “έχουν ανταμώσει για

32. Ο ένας του “καραβιού” του καπετάνιου ξεμπέρδευε το γρίπο, ενώ ο δεύτερος είχε τη φροντίδα των μαγειρικών σκευών και των ρούχων, επειδή το καλοκαίρι οι ψαράδες κοιμούνταν όπου βράδιαζε, σε αντίθεση με το χειμώνα που επέστρεφαν στις καλύβες.

33. Σημαδούρα κολοκύθα ή μεγάλος φελλός.

το τραθήγμα του”, ρίχνοντας τις μεγάλες άγκυρες που φέρουν πάντα μαζί.³⁴

Ο μακαράς είχε καταστεί τελευταία, τα χρόνια πριν την αποξήρανση της λίμνης, σύμβολο της υπεραλιείας αυτής, η οποία, ενώ συνεχώς έφθινε από τον πλούτο της, εξακολουθούσε ωστόσο να δίνει μεγάλη φορολογία.

- Δίχτυα και κλάπανος: Μανωμένα δίχτυα χρησιμοποιούμενα από τους λεγόμενους απλαδάρηδες (ψαράδες που έμεναν στο χωριό). Τα δίχτυα ρίχνονται από πολλούς αλιείς και κοντά ο ένας στον άλλο. Με το θόρυβο του κλάπανου³⁵ τρομαγμένα ψάρια πιάνονται στο δίχτυ. Μπορούν να “ξεψαρίσουν” τα δίχτυα και να επαναλάβουν το ίδιο.

- Τα τσίφτια: Απλά τεμάχια αμάνωτων διχτύων 5-6 μέτρων, με ευρείες οπές (το ένα φύλλο). Συνδέονται μεταξύ τους και τοποθετούνται σε διάφορα μέρη της λίμνης. Σχηματίζεται έτσι ένα είδος φράγματος στο οποίο προσπίπτουν τα ψάρια και αιχμαλωτίζονται.

Ο φθίνων λιμναίος κάρλιος πλούτος, η υπεραλιεία μέσω των νέων αλιευτικών πρακτικών, από τη μια μεριά, και η υπερφορολόγηση, από την άλλη, επιβεβαιώνουν το γνωστό φαινόμενο της, κατά τρόπο έξαλλο, λειτουργίας των μηχανισμών μεταφοράς του εν γένει υπερπροϊόντος του πρωτογενούς τομέα στους άλλους οικονομικούς φορείς, κατά την πρώτη αυτή μεταπολεμική αναπτυξιακή φάση της χώρας.

34. Κάθε γρίπος διέθετε, φυσικά, το σκαλιάρη που μετέφερε τα προς πώληση ψάρια στην αποβάθρα.

35. Ξύλο τοποθετημένο μπροστά στο “καράβι” πάνω στο οποίο ένας ψαράς κτυπούσε με δύο κοντά ξύλα, τα ντουμπουρντέλια.

iv. Τεχνικές μελέτες: πορεία προς την αποξήρανση

Ενώ η μορφή της σχέσης, οικονομικής και κοινωνικής, των παρακάρλιων κατοίκων με τη λίμνη δείχνει φαινομενικά να διατηρείται σε παραδοσιακό πλαίσιο και στη δεκαετία του 1950, χωρίς μεγάλες μεταλλαγές, στην πραγματικότητα έχει ήδη αρχίσει από το τέλος του 19ου αιώνα και κυρίως στις αρχές του 20ού νέα περίοδος θεώρησης και εκτίμησης αυτής.

Οι τεchnικο-επιστημονικές μελέτες (στενή σύνδεση επιστημονικών προόδων και τεχνικών πρακτικών) θ' αποτελέσουν, απ' αυτή την εποχή έως σήμερα, την κυρίαρχη πηγή επηρεασμού και καθορισμού των ποικίλων ανταλλαγών του ανθρώπου με τη συγκεκριμένη λίμνη. Αυτού του είδους η πηγή θα επηρεάσει καθοριστικά τη λογική και των υπολοίπων μελετών, του τοπίου των κοινωνικών, ιστορικών επιστημών, που έχουν ασχοληθεί με την εν λόγω περιοχή.

Σε ό,τι λοιπόν αφορά την Κάρλα, η ιστορία των τεχνικο-επιστημονικών αυτών μελετών χωρίζεται σε δύο περιόδους. Στην πριν από την αποξήρανση και σ' αυτήν από την αποξήρανση έως σήμερα. Θα αναφερθούμε στη δεύτερη φάση αναλυτικότερα πιο κάτω, ενώ θα σταθούμε επιγραμματικά εδώ σε βασικά χαρακτηριστικά της ιστορίας των μελετών έως και την αποξήρανση.

– Με την απελευθέρωση της Θεσσαλίας εκκινούν και οι πρώτες προσπάθειες αξιοποίησης της πεδιάδας Λάρισας – Κάρλας. Η εν λόγω αξιοποίηση προϋποθέτει αντιπλημμυρική προστασία, και μια πρώτη σχετική μελέτη εκπονήθηκε το 1887-88 από την τότε γαλλική αποστολή.

– Οι κατ' εξοχήν τεχνικές μελέτες για την Κάρλα αρχίζουν ουσιαστικά το 1911-1913 μ' αυτήν του Ιταλού μηχανικού J. Nobile, που προέβλεπε την κατασκευή αναχωμάτων εγκλιωτισμού του Πηνειού, τη διάνοιξη σήραγγας προς τον Παγασητικό, για μερική αποξήρανση και τη δημιουργία ταμιευτήρα, σε τμήμα της αποξηραμένης λίμνης, για ανάσχεση των πλημμυρικών υδάτων και για άρδευση.

– Το 1921 οι μελέτες της εταιρείας J. Jackson και MacDonald προτείνουν έργα ανάλογα μ' αυτά του J. Nobile.

– Στο πλαίσιο της επιτροπής του νόμου Η. 5800/33, εκτελούνται το 1938-39 έργα διευθέτησης του χειμάρρου Γκουσμπασανιώτη (αντιπλημμυρικό έργο της περιοχής Πλατυκάμπου).³⁶

36. Βλέπε χάρτη Χκ2.

– Το 1938-39, σε εφαρμογή της ανωτέρω μελέτης MacDonald, η εταιρεία Boos κατασκεύασε τα αναχώματα εγκλιωτισμού του Πηνειού και τους συλλεκκτήρες των ορεινών περιοχών.

– Το 1954, με εντολή του Υπουργείου Γεωργίας, εκπονείται από τον μηχανικό I. Παπαδάκη προμελέτη αρδευτικού και στραγγιστικού δικτύου, με κατασκευή της σήραγγας προς Παγασητικό και ταμιευτήρα για αρδεύσεις 200.000 στρ.. Η λίμνη θα περιοριζόταν σε 64.700 στρ. στο νοτιοανατολικό της τμήμα, με ανάχωμα στο δυτικό και σήραγγα 11,5 χλμ. προς τον Παγασητικό, παροχής 8,5 m³/sec.

– Τόσο η μελέτη I. Παπαδάκη όσο και η οριστική (N. Νικολαΐδη) του 1959 –με βάση την οποία έγινε η αποξήρανση– προέβλεπαν λοιπόν την κατασκευή σήραγγας προς τον Παγασητικό και συγχρόνως την κατασκευή ταμιευτήρα 64.700 στρ.. Η αποξήρανση ολοκληρώνεται το 1962. Κατασκευάζεται δηλαδή σήραγγα παροχής 8,5 m³/sec, αλλά όχι και τα αναχώματα, οπότε η λίμνη αποξηραίνεται εντελώς.

Είναι αλήθεια ότι η διεθνής εμπειρία, έως και τις αρχές του '60, σε μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αναφορικά με τις αποξηράνσεις, ήταν ακόμα εμβρυακή. Αλλά, σχετικά με την περί ης ο λόγος αποξήρανση (του 1962), προκαλεί αίσθηση η μη τήρηση ακόμα και του προβλεπόμενου σχεδίου, περί μετατροπής μέρους της λίμνης σε υδαταποθήκη. Γεγονός που οφείλεται στην αναγωγή, εκ μέρους του συνόλου των τεχνικο-επιστημονικών μελετών για τη συγκεκριμένη αποξήρανση, όλων των διαστάσεων της σχέσης λίμνης-ανθρώπου στον ελπιδοφόρο παράγοντα της οικονομικής αποδοτικότητας – ο οποίος θα λειτουργούσε, σύμφωνα με τον πολιτικό λόγο της εποχής, υπέρ των γεωργών και δη των ακτημόνων. Η αναγωγή δε αυτή έχει αναμφισβήτητα υιοθετηθεί και από το χώρο των ιστορικών και κοινωνικών επιστημών.

Ο I. Κορδάτος είχε χαιρετίσει τη “συναίνεση” των αγροτών για την αποξήρανση ως “ξύπνημα” από την καθυστέρηση: “Είναι αλήθεια”, γράφει ο Κορδάτος, “πως στα χρόνια μας προτάθηκε να γίνουν μεγάλα έργα για να στραγγίσουν τα νερά και ν' αποξηρανθεί η λίμνη. Έγιναν σχέδια πολλά. Δόθηκαν υποσχέσεις, αλλά τα χρόνια περνούσαν χωρίς να εκτελεστούν. Και μόλις τώρα τελευταία (1956), που ξύπνησαν οι χωριάτες, αναγκάστηκαν οι κυβερνήτες ν' αποφασίσουν την αποξήρανση της Κάρλας. Τα έργα άρχισαν με αργητό ρυθμό και κοντεύουν να τελειώσουν. Έτσι, όταν τραθηχθούν τα νερά, η περιοχή αυτή θα γίνει καλλιεργήσιμη, θα δγάξει πολύ σιτάρι και άλλα γεννήματα...” (ό.π., σ. 531).

Ας σημειωθεί ότι αυτή η αισιόδοξη ανυπομονησία του Κορδάτου για την αποξήρανση υπάρχει –στην *Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγνός*– στην ίδια σελίδα και αμέσως μετά την, σε παράθεση από τον ίδιο το συγγρα-

φέα, γλαφυρή περιγραφή του Φιλιππίδη, σχετικά με τον υγρότοπο της Κάρλας, όπως τον απολάμβανε ο περιηγητής των αρχών του 19ου αιώνα.

Επισημαίνουμε από εδώ ότι οι ελπίδες του αναπτυξιακού οράματος έσθηναν όχι μόνον κάθε λαχτάρα αισθητική, που γεννούσε η αλλοτινή θείκη Βοιδηίδα, αλλά και κάθε διάθεση αντικειμενικής τοποθέτησης, ακόμα και μετά την αποξήρανση, έναντι των εμφανών αρνητικών της συνεπειών. Χωρίς να δοθεί άπλετο πράσινο φως από το πεδίο των φυσικών επιστημών, μια τέτοια αντικειμενική τοποθέτηση από μέρους των κοινωνικών εν γένει μελετών είναι, εάν όχι αδιανόητη, δυσχερέστατη.

Αρκετά χρόνια μετά την αποξήρανση, η λίμνη με τα νερά της εξακολουθεί και ως μνήμη ν' αντιμετωπίζεται αρνητικά. Στις 7 και 8 Αυγούστου του 1985 πραγματοποιήθηκε στο Στεφανοδίκειο *Συμπόσιο Κάρλα '85*, διοργανωμένο από τον ομώνυμο Αγροτοβιομηχανικό Συνεταιρισμό. Βασικός στόχος του *Συμποσίου* ήταν η αντιπλημμυρική προστασία και η αρδευτική αξιοποίηση εδαφών της πρώην περιήγης ο λόγος λίμνης.

Στην εναρκτήρια ομιλία του ο λαογράφος Η. Λεφούσης ανέφερε τα εξής: “Στα 1779, δηλ. πριν από 200 τόσα χρόνια, από την ωραία πολίχνη το Στεφανοδίκειο σήμερα –το Χατζήμησι τότε– πέρασε ο Σουηδός φιλέλληνας και πολυϊστορας Μπιόστορλ.³⁷ Από την πόλη έφθασε στο Βόλο και από τον Βόλο με κάρρο κατευθύνθηκε στην Λάρισα με στόχο τα Μετέωρα... Όταν έφθασε στο Χατζήμησι, εδώ στο δρόμο με το κάρρο ήταν κάποιο πανδοχείο όπου και σταμάτησε να πάρει καφέ με τον Τούρκο υπηρέτη του. Εδώ κατάπληκτος άκουσε ότι είναι εδώ μία λίμνη και όπου πρόκειται τώρα ν' αποξηρανθεί για ν' αποδοθεί στον κόσμο, για ν' αποδοθεί στις καλλιέργειες. Φαντασθείτε, αγαπητοί φίλοι, από τότε πέρασαν διακόσια χρόνια, το σημειώνει ο Μπιόστορλ με το χέρι του, φτάσαμε στις μέρες μας και η μόνη εξέλιξη στον τόπο είναι ότι κάναμε μια τρύπα και δγαίνει νερό, για να μην πούμε ότι κάναμε μια τρύπα στο νερό. Το έφερε η μοίρα να γεννηθώ σε ένα από τα παρακάρλια χωριά και διατηρώ έντονες τις μνήμες της δεκαετίας 1930-1940 όπου τότε πήγαινα στο Δημοτικό σχολείο. Κοντά στην Κάρλα κατεβαίναμε να κάνουμε το θέρο τότε, και έχω τις εικόνες εκείνες όλες μέσα μου, και είναι οι εικόνες –μου επιτρέπεται– και το υλικό εκείνο που καταχώρισα στην τριλογία των κολλίγων μου,³⁸ ένα μεγάλο έργο σε έκταση όπου αναφέρονται όλα αυτά τα μεγάλα δεινά του τόπου: Η ελονοσία, τα κουνούπια, τα ποντίκια, η ακρίδα, οι πλημμύρες, οι ξέρες, όλη εκείνη η αγιογραφία του τόπου όπου για πολλά χρόνια έμεινε θαμμένη στον τόπο”. Ο ομιλητής τελειώνει το λόγο του κάνο-

37. Πρόκειται για τον ανατολιστή Σουηδό Ιάκωβο Ιωνά Μπγέρνστολ (Jacob Jonas Björnstahl).

38. Η. Λεφούσης, *Κολλίγοι* (1991).

ντας έκκληση στους συνεταιριστές συμμετέχοντες του *Συμποσίου* “για σύμπραξη στα μεγάλα εθνικά έργα –όπως αυτό της αξιοποίησης της πρώην λίμνης Κάρλας– που θα δρομολογήσουν την μοίρα αυτού του τόπου”.

Κατά παράδοξο τρόπο, την εποχή που αρχίζουν τα τεχνικά έργα αντιπλημμυρικής προστασίας και διευθετήσεων χειμάρρων στην κάρλια περιοχή, αρχίζει και η περίοδος συγγραφής έργων που προβάλλουν τα όσα πλείστα αρνητικά της λίμνης και της γύρω περιοχής, γεγονός που έρχεται σε αντίφαση με τα έργα όλων των προηγούμενων αιώνων, από την προκλασική αρχαιότητα έως στις αρχές του 20ού αιώνα, που τουλάχιστον τιμούσαν και τόνιζαν πρώτα τη λιμναία προσφορά. Ουδείς δέβαια αγνοεί το τεράστιο πρόβλημα της ελονοσίας στην περιοχή μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '50. Οι επιζώντες αλιείς ωστόσο της Κάρλας, ακόμα και σήμερα, μιλούν για το “περίεργο” φαινόμενο της ανυπαρξίας κουνουπιών μέσα στη λίμνη, σε αντίθεση με τις όχθες, γεγονός, επαναλαμβάνουμε, σαφώς υπογραμμισμένο από περιηγητές του 19ου αιώνα που πέρασαν από την Κάρλα. Ορισμένοι σήμερα πρώην αλιείς είναι κατηγορηματικοί: “Εμείς δεν γνωρίσαμε ελονοσία”,³⁹ χωρίς αυτό να σημαίνει αγνόηση του όλου προβλήματος, αλλά τοποθέτησή του στις σωστές του διαστάσεις τα χρόνια πριν την αποξήρανση. Στοιχεία για την εξάλειψη της ελονοσίας στην περιοχή βάσει ιατρικών δεδομένων παρέχονται στη μελέτη του Γ. Βαβίζου (1984, σ. 89). Έτσι πληροφορούμαστε ότι στο νομό Λάρισας, καθ' όλη τη δεκαετία του '50, σημειώνονται κρούσματα ελονοσίας· ακόμα και το 1959, σύμφωνα με τον νομιάτρο Λ. Στρακαλή, καταγράφηκαν 37 περιπτώσεις αυτής της ασθένειας, αλλά οι εστίες (όπως για όλη την περίοδο 1953-59) αφορούσαν “τις περιοχές Αμπελώνα και Γυρτώνης, μακριά δηλ. από την Κάρλα”.

Οι χωρικοί και οι ψαράδες γνωρίζουν επίσης πολύ καλά ότι τα έργα εγκιβωτισμού του Πηνειού και οι διάφορες διευθετήσεις χειμάρρων στέρησαν τη λίμνη από τα πλεονάζοντα ύδατα που την τροφοδοτούσαν, με συνέπεια την υποχώρηση των λιμναίων υδάτων και τη μείωση του όλου πλούτου του υγρότοπου.

“Έσπαγε η Σαλαμπριά (ο Πηνειός), όπως έλεγαν οι παππούδες, και έφθανε όλος στην Κάρλα. Παθαίναμε και ζημιές, το νερό όμως δεν έλειπε. Τα παράβαλα γίνονταν πιο εύφορα. Μπορούσες να θάλεις δύο καλλιέργειες”.⁴⁰

Οι εργαζόμενοι στη λίμνη αντιλήφθηκαν νωρίς ότι ο “αρτυρμάς”, η ευλογία από τον Πηνειό, αν και πολλές φορές γινόταν κατάρα, “κατέβαινε” όλο και αραιότερα με τα ποικίλα τεχνικά έργα, που συστηματικά άρχισαν να

39. Πρώην αλιέας από Αμυγδαλή γεννημένος το 1937.

40. 73χρονος πρώην αλιέας Καναλιώτης και γεωργός.

πραγματοποιούνται κατά το μεσοπόλεμο στη γύρω από τη λίμνη περιοχή. “Τα τελευταία χρόνια όχι μόνον είχε λιγοστέψει το νερό της λίμνης, αλλά άρχισε να έρχεται και θρόμβο”.⁴¹

Στα πριν την αποξήρανση χρόνια η έκταση της λίμνης είχε μειωθεί στα 40.000 στρ. και δέβαια αρκετοί αλιείς, όπως είδαμε προηγούμενα, αναγκάστηκαν να αναζητήσουν άλλους πόρους ζωής. Η στέρηση των υδάτων για τον εμπλουτισμό της λίμνης, η υπεραλιεία, η υπερεκμετάλλευση των αλιέων καθώς και οι υποσχέσεις μεταμόρφωσης των αλιέων και των εν γένει φτωχών αγροτών σε ιδιοκτήτες εύφορης γης, όλα από κοινού συνετέλεσαν στη δημιουργία κλίματος όχι μόνον αποδοχής, αλλά επιθυμητής ως σωτήριας της αποξήρανσης για τους παρακάρλιους κατοίκους.

Η μη τήρηση του προβλεπόμενου σχεδίου περί μετατροπής της λίμνης σε υδαταποθήκη ακυρώνει την όποια κι αν υπήρχε στοιχειώδη μελέτη σκοπιμότητας και ό,τι αυτή υποσχόταν. Το μόνο βέβαιο είναι ότι με την αποξήρανση όλης της λίμνης εξαφανίστηκε η σύνολη κατηγορία των αλιέων, με τη μετατροπή, πρώτων αυτών, σε υποψηφίους κληρούχους διαρκούς αναμονής.

Στα “καράβια” (στις πλατσίδες) της Κάρλας.

41. 79χρονος πρώην Καναλιώτης ψαράς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ Αποκαλυφθείσα γη

ι. Ιδιοκτησιακό καθεστώς: η λογική του ήσσονος παραπτώματος

Στις όχθες της Κάρλας παιζόταν αιώνια αυτό το λιμναίο παιχνίδι: άλλοτε να “αποτραβιέται μέσα ο δάλτος” λόγω της αναβροχιάς κι άλλοτε να πλημμυρίζει, με την πλημμυρισμένη των νερών, παρακάρλιες εκτάσεις: τότε που ξεσπώντας ο Σαλαμπριάς κατέβαινε προς τη λίμνη πληθωρικός και ενίοτε επίφοβος. Τα παράδάλτα είναι έτσι η γη που αναδύεται όταν οι καιρικές συνθήκες το επέβαλλαν. Οι παρακάρλιοι γεωργοί καλλιεργούσαν τότε τη χαρισμένη κατ’ αυτόν τον τρόπο γη, αποκαλώντας την για την ευφορία της δουτυρότοπο, και πίστεψαν ότι όλη η γη που κρύβεται κάτω από το λιμναίο νερό θα ήταν εσαεί ένας μακαριστός δουτυρότοπος. Μια πεποίθηση που καλλιεργήθηκε άλλωστε από τον επιστημονικο-τεχνικό και πολιτικό λόγο επί δεκαετίες. Στο μεσοπόλεμο, ιδιαίτερα, καλός λόγος για το δάλτο, όπως αναφέρει ο Η. Λεφούσης (1998, σ. 258), δεν ακουγόταν. Όλοι μίλαγαν για την αποξήρανση και την απόκτηση χωραφιών.

Αυτό το εύφορο τμήμα γης μεταξύ ανωτάτης και κατωτάτης στάθμης της περί ης ο λόγος λίμνης απεκαλύπτετο προς όφελος της λαρισαϊκής κυρίως κάρλιας πλευράς, μια και η λίμνη απεσύρετο από το θόρειο βασικά μέρος. Τα μαγνησιακά παρακάρλια χωριά έχαιραν επίσης του δικού τους δουτυρότοπου των παράδάλτων, σε στενές λωρίδες γης, και συνάμα βίωναν αμεσότερα τη ζωή της λίμνης, επειδή το γυαλί (ο καθρέπτης), ήτοι το θαθύτερό της σημείο, ήταν πάντα εκεί, παρόν.¹ Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται και μετά την κατασκευή των αντιπλημμυρικών αναχωμάτων στην κοίτη του Πηνειού, παρά τη συνεχή συρρίκνωση της λίμνης.

Μετά την αποξήρανση, σε περίπτωση καταρρακτωδών βροχών, το μόνιμο θύμα είναι και πάλι το νότιο μέρος της λίμνης. “Το γυαλί”, ο αλλοτινός καθρέπτης της, μεταβαλλόμενο σε γεωργική γη –όταν είχε άφθονη συμβολή

1. Η διαπραγμάτευση ή διεκδίκηση των μικρής έκτασης παράδάλτων δεν υπήρξε πάντα ομαλή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Πολιτιστική μνήμη

Υπάρχει διάχυτη η αίσθηση της νοσταλγικής διάθεσης για την εικόνα της “χαμένης λίμνης”. Και, όπως όλες οι διαθέσεις, είναι κι αυτή αντιφατική, που άλλοτε θέλει τη σιωπή και άλλοτε την επικοινωνία: την εξωτερίκευση των σκέψεων για την όλη κάρλια ιστορία και ταλαιπωρία. Για τις εκτός σιωπής διαθέσεις πρώτοι φυσικά σε πλούτο άμεσων διωμάτων και παραστάσεων έρχονται οι επιζώντες πρώην αλιείς, οι οποίοι είτε ως ενήλικες είτε ως έφηβοι έζησαν τη λίμνη και τον σύνολο λιμναίο πλούτο, με τις χαρές του και τις θλίψεις του, όλων των εποχών του έτους και όλων των ωρών, ημερήσιων και νυχτερινών. Αλλά, όσοι επίσης έζησαν τη λίμνη, οι εκτός των αλιέων, οι τότε δηλαδή ενήλικοι, έφηβοι και παιδιά, άνδρες και γυναίκες, ως παρακάλλινοι κάτοικοι, έχουν πάντα αφορμές για να μνημονεύουν αυτήν την πριν την αποξήρανση εποχή. Το αυτό ισχύει και για γεννηθέντες τα χρόνια της αποξήρανσης και μετά, οι οποίοι γνώρισαν σχετικά τη λίμνη, μέσα από τις αφηγήσεις των παλαιότερων. Όλα συμβαίνουν ωσάν η ίδια η λίμνη να είχε ανάγκη μικρών, πολλών, έστω αποσπασματικών, επιμνημόσυνων λόγων. Από τη σύνολη ιστορία της σχέσης ανθρώπου και λίμνης, ενδιαφέρουν ιδιαίτερα εκείνα τα σημεία τα οποία μπορούν ν’ αποτελέσουν αμεσότερα πηγές πολιτιστικών ανοιγμάτων, διδακτικών και για την τωρινή εποχή.

Για την Κάρλα τα ουσιαστικότερα αυτά σημεία μπορούν να διαγραφούν ως εξής:

- ο σωτήριος ρόλος της σε πρόσφατες κρίσιμες ιστορικές στιγμές και τα εν γένει τραγικά σ’ αυτήν συμβάντα
- η λίμνη, η αλιεία με τις πρακτικές της και τη γύρω κοινωνική ζωή, οι ονειρικοί, παραδειγματικοί παράγοντες δημιουργίας στοιχείων πολιτιστικής εμπειρίας με διαχρονική ισχύ
- η μνήμη της λίμνης από άμεσα διώματα των αισθήσεων (της όρασης, της ακοής, της γεύσης και της όσφρησης) ως τρόπος ψαύσης της ευθραυστότητας των φυσικών της στοιχείων.

ι. Δείπνος ευχαριστίας

Η κατοχική Κάρλα με το φυσικό της τοπίο λειτούργησε ωςάν να ήθελε να εκφράσει συγκεκριμένες καταστάσεις και να ανταποκριθεί στις τότε ανάγκες των γύρω κατοίκων. Η εικόνα της, για το λόγο αυτόν, από εκείνη την εποχή, παραμένει ζωντανή για όσους άμεσα τη γνώρισαν και την έζησαν.

– “Το χειμώνα του 1941 πάγωσε τόσο πολύ η λίμνη που μπορούσε κανείς να περπατάει πάνω στον πάγο. Πάγωναν τα πουλιά, μαυρόκοτες, πρασινοκέφαλα, διάφορα. Πηγαίναμε και τα μαζεύαμε με τα χέρια πάνω στον πάγο”.¹

– “Ήμουν οκτώ χρονών όταν ήρθε ο πατέρας μου και μας είπε: *πάγωσε ο δάλτος μέχρι την Κουκουράδα* (Αμυγδαλή), πέφτανε τα πουλιά από την παγωνιά”.²

Η παραπάνω σκηνή αναφέρεται αρκετά συχνά. Σαν να έχει καρφωθεί η μνήμη στη χειμωνιάτικη παγερή εικόνα της ίδιας της ιστορίας. Το μέγιστο εντούτοις γεγονός της κατοχικής περιόδου ήταν το ότι η λίμνη, και ιδιαίτερα η ταπεινή της μπίζα, έσωσε, κατ’ ομολογία όλων, τον κόσμο από την πείνα. Όλοι οι πρεσβύτεροι αναφέρουν ότι κατά τα κατοχικά χρόνια ο πλούτος της λίμνης ήταν εξαιρετικός. “Το χειμώνα του 1942 είχε τέτοιο πλούτο ψαριών και πουλιών στη λίμνη που ποτέ δεν είχαμε δει άλλη φορά”. Η λίμνη ωςάν από φυσική διαίσθηση και βιολογική αλληλεγγύη φρόντισε, τα δύσκολα χρόνια, να έχει αφθονία τροφής. Πλουσιοπάροχα έδωσε απ’ όλα και ιδιαίτερα τα μπίζια. “Στοιίδες ολόκληρες γύρω από τις καλύδες. Με τις απόχες γέμιζε κανείς τσουβάλι, και 20 και 30 οκάδες”. Αρκούσαν προς τούτο δυο τρεις εξορμήσεις με τη δάρκα. Το μικρό, έτσι, ψαράκι στα όρια κυρίως της λίμνης υπήρξε η σωτηρία όχι μόνον για τα παρακάρλια χωριά αλλά και για κατοίκους έξω από τη θεσσαλική περιοχή.

Πάμπολλες είναι οι διηγήσεις για πεινασμένους ανθρώπους με οικογένειες από διάφορες πόλεις –ακόμα και από Αθήνα, Θεσσαλονίκη– όπου έρχονταν ν’ ανταλλάξουν είδη με αγαθά της λίμνης. Κάτοικοι των γύρω θεσσαλικών πόλεων και χωριών είναι οι συχνότεροι φυσικά επισκέπτες. Από μια τέτοια επίσκεψη σε ψαροκαλύδα της λίμνης –στο κάτω Καλαμάκι– το φθινόπωρο του 1942 είναι η παρακάτω σκηνή, όπως μας τη δίνει ο Σ. Ζιώγας.

“Ήμουνα με τον αδελφό μου... στην ψαροκαλύδα και μια μέρα κατά τις δέκα το πρωί ακούμε μια φωνή από τη στεριά... Βγαίνω με τη δάρκα έξω διακόσια περίπου μέτρα, μόλις με βλέπει³ μου λέει...: έχω γυναίκα και τρία παιδιά, έχουμε πολλές μέρες να φάμε, ήρθα να σε παρακαλέσω να μου δώ-

1. 68χρονος Καναλιώτης, πρώην αλιέας.

2. 64χρονη Κεραμιδιώτισσα. Για παλιότερες εικόνες της παγωμένης Κάρλας, βλ. W. Leake, ό.π., IV, 427, και Δ. Τσοποτός (1974, σ. 163).

3. Χωρικός από το Σκλήθρο, πενήντα χρονών, “αλλά... γερασμένος από την πείνα”.

σεις λίγα ψάρια... Ήρθε μέχρι τη δάρκα Ξυπόλυτος, έπλυνε τα πόδια του και μπήκε μέσα, κι ώσπου να πάμε στην ψαροκαλύδα μου έλεγε για την πείνα τους και έτρεμε από το κρύο. Είχε το ταγάρι στον ώμο του, μέσα ένα τσουβάλι και λίγα κάστανα... Ξέρεις, μου λέει, ότι έκανα τέσσερις ώρες δρόμο για να έρθω να τα πάρω πίσω, δεν γίνεται... Παίρνω την απόχη και μπαίνω στη δάρκα με τον αδελφό μου, κάνουμε κανά δυο δόλτες· με την απόχη στο νερό θγάλαμε περίπου είκοσι οκάδες μπίζια γάβρο· παίρνουμε το τσουβάλι,... τα θάλαμε μέσα, δοκίμασε, λέω, το σηκώνεις; Ή θέλεις κι άλλα... Με την ίδια ευκολία θγάλαμε καμιά δεκαριά οκάδες, τα ρίξαμε στο τσουβάλι και τ’ αφήσαμε στην αυλή της καλύδας να στραγγίσουν... Την άλλη εβδομάδα ήρθε για τρίτη φορά αλλά δεν ήταν μόνος του, είχε και δύο γυναίκες· όταν φώναξε και βγήκα και τους είδα με πήρε το παράπονο· απ’ την καλύδα ως τη στεριά ήταν καλαμώνας και δεν τους θλέπαμε. Ήρθαν μέχρι τη δάρκα Ξυπόλυτοι... είχαμε κρατήσει σούπα και τους προσφέραμε, πάντα κρατούσαμε για τέτοια περιστατικά. Οι γυναίκες ήταν γύρω στα σαράντα, παντρεμένες, η μία είχε δύο παιδιά, η άλλη τρία, αξιολύπητες και πεινασμένες. Σε δεκαπέντε λεπτά θάλαμε στα τσουβάλια τους ό,τι σήκωνε ο καθένας. Οι ευχές και τα δάκρυα αυτών μας ράγισαν την καρδιά. Ήρθαν πολλές φορές αυτοί οι δυστυχημένοι άνθρωποι και ποτέ δεν φύγαν άδεια, εκτός τα μπίζια, τους δίναμε ψάρια, παπιά, και αυτοί μας φέρναν κάτι λίγα από το υστέρημά τους: μήλα, κάστανα, πατάτες, φασόλια, τσίπουρο, λάδι, σαν μπουκαλάκι λεμονάδας· τους είπα πολλές φορές να μην φέρνουν κι όμως τα φέρναν”.⁴

Το λιμναίο καταφύγιο σε στιγμές δαιμονικής βαρβαρότητας αποτελεί σκάνδαλο για τον πλούτο και τη διττή μεγαλοψυχία του, της φύσης και των ανθρώπων. Οι παρακάρλιοι θεωρούν θαύμα αυτή την πλουσιοπάροχη λιμναία προσφορά – δοσμένη θεία χάριτι ένεκα οίκτου. “Μπορεί να λυπήθηκε ο Θεός τον κοσμάκη”. Απ’ όλες δε τις προσφορές αναφέρεται και εκτιμάται δεόντως η προσφορά, επαναλαμβάνουμε, της μπίζας. “Με κόκκινο πιπέρι στο φούρνο την κάναμε πίττα και την τρώγαμε για ψωμί που δεν είχαμε”.

Τι το πολυτιμότερο από ό,τι μπορεί να αντικαθιστά, σε κατάσταση κινδύνου, την έλλειψη του σταριού. Το ψάρι εικονιζόμενο δίπλα στον άρτο αποτελεί το κατ’ εξοχήν σύμβολο του Δείπνου της Ευχαριστίας: “Εχετε τι θρώσιμον ένθάδε;” ρωτά ο αναστημένος Χριστός τους Αποστόλους, για να τους κάνει να πεισθούν ότι δεν ήταν πνεύμα ονείρου αυτό που έβλεπαν. Εκείνοι, ταπεινοί ψαράδες, του έδωσαν ένα τεμάχιο από ψημένο ψάρι και λίγη κηρήθρα (“ίχθύος όπτοϋ μέρος καί από μελησιού κηρίου”).⁵

Μπίζα και άρτος έγιναν ένα· σωτήρια προσφορά από τον κάρλιο

4. Βλ. και Η. Λεφούσης (1997, σ. 327).

5. Κατά Λουκάν, 24, 42.

πλούτο, και με τη φροντίδα των ψαράδων της, στον κατοχικό δείπνο ευχαριστίας.

Σε ακραίες και δύσκολες ιστορικές καταστάσεις τα φυσικά δεδομένα ενός (λιμναίου) τοπίου μπορεί να λειτουργήσουν σαν θεατρική σκηνή, από την οποία αναδύονται κρίσιμες αλήθειες, ανυποψίαστες ενδεχόμενα, σε ημέρες γαλήνης. Αναφερόμαστε σ' ένα κατοχικό “στρατιωτικό γυμνασιακό συμβάν” με θεατρικό σκηνικό την Κάρλα.

“Στην Μαγούλα, στο νησάκι της λίμνης”, διηγείται ένας παλιός (πρώην) ψαράς, “ρίχναμε τα πουλαράκια – τα μικρά γαϊδουράκια. Δέναμε τα πόδια τους για να μπορούμε χωρίς προβλήματα να τα κουβαλήσουμε με την πλατσίδα, το καράβι, και τ' αφήναμε να βοσκήσουν. Την άνοιξη του 1943 οι Γερμανοί μάς είπαν ότι θα βομβαρδίσουν τη Μαγούλα. Εκπαιδεύονταν και είχανε το νησάκι αυτό για βαπόρι. Τότε υπήρχαν είκοσι πουλαράκια στη Μαγούλα. Πηγαίναμε αναγκαστικά τη νύχτα και τα παίρναμε. Την ημέρα γινότανε ο βομβαρδισμός”.⁶

Η λίμνη έχοντας τότε γύρω της τις υπό κατοχή δεινοπαθούσες παρακάρλιες κοινότητες και σε πρώτο πλάνο τα Κανάλια –που πυρπολήθηκαν στις 16 Νοεμβρίου 1943–⁷ γίνεται θέατρο δύο αντιφατικότητας γεγονότων. Από τη μια πλευρά, η προσφορά, για τη σωτηρία των καταπονημένων, του πιο περιφρονημένου και ταπεινού της ψαριού και, από την άλλη, η γελοία στρατιωτική εκπαίδευση βομβαρδισμού ενός μικρού νησιού της, κάτι που εκτός από την αγανάκτηση καταμαρτυρεί και την ευτέλεια της όποιας εν γένει τυφλής μηχανιστικής δύναμης καταστροφής.

Η θέα της πλούσιας και με ανιδιοτέλεια δωρίζουσας λίμνης, αγριεμένης ή ήρεμης, είναι από εκείνες τις εικόνες που έχουν κάτι από την εμπειρία του υπέροχου, από την εξαίρετη, κατά την καντιανή έννοια, δυναμική της φύσης.⁸ Αυτής που ανυψώνει, μπρος στο μεγαλείο της φυσικής υπεροχής, τις δυνάμεις της ψυχής, αφυπνίζει το αίσθημα της υπερ-αισθητικής ικανότητας, προβάλλοντας το λόγο της πνευματικής μας υπόστασης.* Αφύπνιση αναγκαία σήμερα στο να ενθαρρύνει την αντίσταση σε κάθε ανθρώπινο τεχνούργημα που απειλεί, σε κρίσιμες ώρες, με αφανισμό καθετί εμφανέστατα ζωτικά ωφέλιμο. Η τέτοια ενθάρρυνση της ψυχής συμβάλλει στο να γίνει αι-

6. 75χρονος Καναλιώτης.

7. Κάηκαν τριακόσια σπίτια.

8. *Du sublime dynamique de la Nature* (Kant, 1965, σ. 98).

*“Η φύση, λοιπόν, δεν αποκαλείται εδώ υπέροχη”, γράφει ο Καντ, “παρά μόνο επειδή υψώνει τη φαντασία σε μια δύναμη παρουσίασης των καταστάσεων, στις οποίες το πνεύμα αποκτά συνείδηση του υπέροχου χαρακτήρα του προορισμού του, που είναι ανώτερος από και από τη φύση” (Καντ, 2000, σ. 162).

σθητό ότι οι δυνάμεις, οι ανεξέλεγκτες από τον άνθρωπο –είτε από αδυναμία είτε από έλλειψη βούλησης να δει κριτικά τα τεχνουργήματά του–, δεν θα αποκτήσουν ποτέ, όσο ισχυρές κι αν καταλήξουν, ούτε τη σοφία ούτε, δέβαια, τη βιολογική συμπόνια και του πιο ταπεινού φυσικού στοιχείου, συμπόνια, που αποδεικνύεται όρος ζωής σε κρίσιμες οριακές καταστάσεις.

Ο λιμναίος υλικός πλούτος αναδεικνύεται φυσικά σωτήριος για την ανθρώπινη ζωή όταν απειλούνται τα όριά της. Συνάμα, ο λιμναίος συμβολικός πλούτος σωτήρια καταδεικνύει τα όρια αυτά, καθιστώντας τα απτά και ορατά.

Υπάρχουν γεγονότα που συμβαίνουν στη λίμνη, των οποίων η θύμηση, ανεξαρτήτως του χρόνου που πέρασε, τα καταγράφει στα συμβάντα του τόπου από τα οποία αναδύεται πάντα έντονο αίσθημα ανησυχίας. Πρόκειται για τα οδυνηρά ατυχήματα πνιγμού στα λιμναία νερά.⁹

– Η μνήμη πηγαίνει πίσω στις αρχές της δεκαετίας του '30 όταν συνέβη το παιδικό ατύχημα, το μοναδικό που καταγράφηκε από τότε. Συνοπτικά αναφέρεται το περιστατικό από τους μεγαλύτερους ωσάν ο άφατος πόνος της πάλης της παιδικής ψυχής με το μοιραίο να αναζητά τη σιωπή. Ήταν ημέρα σχολικής εκδρομής. Τρία παιδιά εκπληρώνοντας καθήκοντα παιδικής εργασίας, στο πλαίσιο της οικονομίας της ατάρκειας, φυλάγουν τα κατοικίδια ζωντανά στη λιμναία όχθη. Μια πλατσίδα εκεί ίσως να φάνταζε ως το καλύτερο μέσο για την αναπλήρωση της χαμένης εκδρομής. Μπαίνουν σ' αυτήν μόνα για να χαρούν λιμναία βαρκάδα. Απομακρυνόμενα όμως από την ακτή κυριεύθηκαν από ανησυχία και το ένα, πηδώντας για σωτηρία στη λίμνη, πνίγηκε παγιδευμένο στα υδροχαρή φυτά του βάλτου.¹⁰

– Εν ώρα αλιευτικής εργασίας τα ατυχήματα σφραγίζουν επίσης δραματικά την ιστορία της λίμνης και φυσικά οι ψαράδες διώνουν εντονότερα την όλη ατμόσφαιρα του μοιραίου. Ήταν το φθινόπωρο του 1957 όταν χάθηκαν δυο Καναλιώτες ψαράδες. “Το βράδυ αυτό”, διηγείται ένας πρώην αλιέας, “ρίξαμε τα τσίφτια (δίχτυα) στα καλάμια του Σακαρέτσι. Σηκώθηκε ο αέρας, βοριάς. Σεπτέμβριος μήνας. Ζεστός καιρός. Ο αέρας δυνατός, έβγαζε την κούντα από τη λάσπη της λίμνης. Βιαστήκαμε να γυρίσουμε. Τα κύματα δεν μας άφηναν. Η δάρκα στρίβοντας ανεβοκατέβαινε. Από εκεί ώσπου να φθά-

9. Περίπτωση αυτοκτονίας μία έχει αναφερθεί: Ηλικιωμένος πατέρας το χειμώνα του 1940 στη χιονισμένη λίμνη όταν μαθαίνει το χαμό του γιου στο αλβανικό μέτωπο. Πρόκειται για τον Γιωργάκη Βοϊδονά.

10. Πρόκειται για τον Αντώνη Μπανταλό. Το άλλο από τα τρία παιδιά, ο Γιάννης Κουζιώτας, πέφτοντας στη λίμνη πιάστηκε από καρφί στη δάρκα, γεγονός που λειτούργησε σωτήρια. Συγχωριανοί αλιείς πλευρίζοντας στα ανοιχτά με τις δάρκες τους τη μοιραία ακυβέρνητη των παιδιών πρόλαβαν μεγαλύτερο κακό.

σουμε στα 50 μέτρα, όπου βρισκόταν η καλύβα μας, κάναμε πάνω από μισή ώρα. Ο δυνατός αέρας κράτησε όλο το βράδυ. Το πρωί μάθαμε για τον πνιγμό των δύο. Ρεύμα τους παρέσυρε, αναποδογύρισε η δάρκα τους και τους πήρε από κάτω”.¹¹

Όποια θεωρία κι αν επιστρατεύσει κανείς για την ερμηνεία του φαινομένου –να μένουν οι θάνατοι στη λίμνη επί μακρόν έμφθοδα χαραγμένοι στην ανθρώπινη μνήμη– θα μπορούσε να καταλήξει ενδεχομένως ασέβεια προς το ίδιο το συγκεκριμένο τραγικό συμβάν.¹² Θ’ αρκεστούμε στην ηρακλείτεια σύλληψη σύμφωνα με την οποία: οι ψυχές μετά το θάνατο γίνονται νερό (“ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι”).¹³

Εάν το ποταμίσιο ρεύμα οδηγεί μακριά τις ψυχές που αφέθηκαν στη ροή του, η λίμνη –η ύστερη και έσχατη μορφή μεγάλης υδάτινης επιφανειακής γλυκιάς πηγής– τις κρατά εκεί παρούσες στα όριά της. Για να γεμίζουν ίσως με μνήμη και να πληρούν τις ζώσες με μνήμη, θυμίζοντάς τους το δικό τους πεπρωμένο. Θα λέγαμε ότι το λιμναίο νερό, ενώ την όποια άλλη γραφή τη διαγράφει, τις ψυχές, αντίθετα, έντονα, αισθητά και σε βάθος τις εγγράφει: ωσάν να ήθελε έτσι να εμπλουτίσουν τις φανερές και κρυφές του λειτουργίες: ως οφθαλμού (του κόσμου των ψυχών) της γης που καταμετρά το χρόνο. Και ως φυσικού ανεπιτήδευτου κατόπτρου, που αντανακλά, σε δύσκολες γενικά ώρες, τις πράξεις και τα γεγονότα που θα σφραγίσουν τον όλο γύρω τόπο και θ’ αντέξουν στο χρόνο. Ενός κατόπτρου που αποτελεί, άλλωστε, την αναγκαία συνθήκη αλλά και τη βασική μαρτυρία τόσο της υγείας του λιμναίου πλούτου όσο και μιας εν δυνάμει λιμναίας συμβολικής παιδείας.

11. 62 ετών, πρώην ψαράς από την Αμυγδαλή. Οι άτυχοι ψαράδες ήταν ο Κώστας Τσιγγενές και ο Γιάννης Χαλκιάς.

12. Για το νερό ως πρόκληση θανάτου και για τις επιφανειακές πηγές αυτού ως υποδοχείς κοσμικών δακρύων και, επιπλέον, για τη συσχέτιση του ακίνητου νερού και του απόλυτου ύπνου, βλ. G. Bachelard (ό.π.).

13. G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield (1990, σ. 209), απόσπασμα 36.

ii. Πλειάδων έργα

“Ζηλώ σε τῆς εὐθουλίας
μᾶλλον δέ τῆς εὐωχίας”

Αριστοφάνης, *Αχαρνής*, 908-9

Έκδηλη είναι η αίσθηση μιας ευδαιμόνος υπεροχής από την κατοχή της γνώσης διαφόρων μυστικών της συμπεριφοράς λιμναίων φυσικών στοιχείων, την οποία επιθυμεί κανείς να μεταδίδει. Παράλληλα, το γεγονός ότι ένας τρόπος αλιευτικού βίου ετερομάτισε, δημιουργεί ενδεχομένως την ανάγκη, σε όσους τον έζησαν, να μεταβιβάσουν διδακτικά ό,τι απεκόμισαν κατάσαρκα ως βίωμα. Και αυτό λόγω πιθανόν μιας αδιόρατης ανησυχίας να μη θαφτεί και η αποκτημένη και ζυμωμένη –με μόχθο, αλλά και μ’ απολαύσεις– γνώση με τον τρόπο που θάφτηκε η λίμνη: βίαια και αυθαίρετα. Τούτο άσχετα προφανώς από το γεγονός ότι αυτού του είδους τη γνώση δεν την έχει πρακτικά ουδείς πλέον ανάγκη.

Παρά ταύτα, η κάθε περιγραφή διαφόρων πτυχών του εν λόγω βίου φέρει συχνά στην επιφάνεια ίχνη καταλοίπων (residus):¹⁴ τρόπων του ανθρώπινου ψυχισμού αναγκαίων για εσωτερική ισορροπία. Μπορεί, με άλλα λόγια, η μεταβίβαση γνώσεων του εν λόγω βίου φαινομενικά να είναι άνευ ιδιαίτερης πρακτικής σημασίας, στο βάθος όμως να πρόκειται για μεταβίβαση που όντως παιδαγωγεί ή αναδεικνύει θέματα παιδαγωγικής αξίας. Όπως και να ’χει, οι πρώην ψαράδες με αυτοπεποίθηση περιγράφουν τα της τότε εργασίας τους, ωσάν να έχουν συνείδηση της εγγενούς αξίας της ίδιας της χειρωνακτικής εργασίας, κάτι που στην τωρινή εποχή προβάλλει με ιδιαίτερο πάθος η διτγκενσταϊνική σκέψη.¹⁵

Παραθέτουμε, ενδεικτικά, τα κυριότερα πεδία, εμπνευστικά των με παιδαγωγική διάθεση περιγραφών, που έχουν σχέση με την αλιεία:

– Η ίδια η λίμνη μ’ ένα βασικό φυσιογνωμικό της γνώρισμα, τον κάρλιο κυματισμό: “Τα κύματα της θάλασσας είναι αραιά το ένα πίσω από το άλλο, πάντα σε κάποια απόσταση. Στη λίμνη τα κύματα είναι πιο άγρια. Το ένα πί-

14. Για τα “κατάλοιπα”, σύμφωνα με τη θεωρία του Pareto –εκδηλώσεις συναισθημάτων και των ενστίκτων αυτών, τύποι συμπεριφοράς μη επιδεκτικοί αναγωγικής εξήγησης–, βλ., από ελληνική βιβλιογραφία, Ρ. Αρόν (1984, σ. 145-204).

15. Βλέπε, αναλυτικότερα, Rey Monk (ό.π.).

σω από το άλλο δυνατά και συνεχόμενα. Μας πήρε ο Κάρλιος –ο βοριάς–, έλεγαν στο Στεφανοδίκειο, όταν τους ξεσήκωνε ο αέρας της Κάρλας”.¹⁶ Η παρατήρηση για τον κάρλιο κυματισμό δεν είναι ίσως άσχετη με το ότι η Βοιδηίδα αποκαλείται από τον Ευριπίδη, όπως είδαμε, καλλίνας (καλλιόροος). Η κατοχή μυστικών φυσικών στοιχείων που αγγίζουν θέματα αρμονικών ρυθμών είναι αγαλλίαση χωρίς “γιατί”, ανάταση μη αναγωγική. Και όπως κάθε χαρά, το αεί, τη διάρκεια επιζητεί.¹⁷

– Η κατασκευή της ψαροκαλύδας: Λεπτομερής περιγραφή των υλικών από τα είδη βασικά της τοπικής χλωρίδας, του τρόπου τοποθέτησης αυτών, του έσω και του έξω χώρου της κ.ο.κ.. Η περιγραφή αυτή συνοδεύεται συνήθως από ευαίσθητες αναπαραστατικές κινήσεις των χεριών, ωσάν να θέλουν έτσι οι πρώην ψαράδες όχι απλά να ζωντανέψουν την εικόνα της, αλλά και να προστατεύσουν τη νοητή μορφή της πλέον αρχέγονης και ευάλωτης εστίας.¹⁸

– Οι τεχνικές αλιείας σε συνδυασμό με τη συμπεριφορά των ψαριών: “Το ψάρι δεν δούλευε όλες τις ημέρες. Όταν έδρεχε δεν κυκλοφορούσε. Μόνον όταν ήταν νοτιάς και τραμουντάνα κινούνταν. Τα ψάρια μαζεύονται στο ραγάζι για ν’ αποφύγουν τους ψαροφάγους. Δίπλα σε μέρη που ακούγεται η ανθρώπινη ομιλία, τα ψάρια έρχονται κοντά τους για να προφυλαχθούν. Γι’ αυτό και οι καλύδες γίνονται στα αδαθή με ραγάζια. Όταν ο σακκάς –ο πελεκάνος, ο ψαροφάγος– πλησίαζε, έκανε τα ψάρια να διάζονται να κρυφτούν για να τον αποφύγουν και τότε έπεφταν στις παγίδες των ψαράδων. Στην καλαμωτή τα κεφάλια είναι έτσι φτιαγμένα από εμάς ώστε να μπορεί να μπαίνει το ψάρι χωρίς να μπορεί να δγει”.¹⁹ Με κατίκια ή με δίχτυα, το σημείο που προβάλλεται επίμονα είναι η στιγμή κατά την οποία το ψάρι παγιδεύεται ή, προσπαθώντας ν’ αποφύγει τη μια παγίδα, πέφτει στην άλλη. “Γυρίζοντας για ν’ αποφύγει το δίχτυ, το ψάρι κάνει ένα μικρό κυματάκι,

16. 66χρονος Καναλιώτης, πρώην ψαράς.

17. Η χαρά που επιζητεί την αιωνιότητα: βασική ιδέα στον νιτσεικό *Ζαρατούστρα*.

18. Τόσο στο Στεφανοδίκειο πριν λίγα χρόνια όσο και στα Κανάλια το καλοκαίρι του 1998 έχουν κατασκευασθεί, στο πλαίσιο πολιτιστικών εκδηλώσεων, στη στεριά ψαροκαλύδες. Θα πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ της διήγησης της κατασκευής και της ίδιας της κατασκευής ως έτοιμης εικόνας για φολκλορικούς εν πολλοίς σκοπούς. Χρηζει ειδικής μελέτης αυτή η διάκριση. Αναφέρουμε απλά ότι στη δεύτερη περίπτωση λείπει προφανώς η προφορική εκφορά της περιγραφής της κατασκευής –από τους έχοντες άμεσα τα σχετικά βιώματα ζωής στην εν λόγω εστία– και ό,τι αυτή κομίζει.

19. Πρώην αλιέας Καναλιώτης, 57χρονος. Εάν αληθεύει η άποψη ότι το κυνηγημένο ψάρι αισθάνεται ασφάλεια στο άκουσμα ανθρώπινης ομιλίας, μπαίνει τότε κανείς στον πειρασμό να παραλληλίσει την τύχη αυτού του χωρίς φωνή πλάσματος με την ίδια την ανθρώπινη μοίρα που, συχνά, εμπιστευόμενη υποτιθέμενες οάσεις σωτηρίας, πέφτει σε μια μη ελεγχόμενη από τις δυνάμεις του επίδουλη και δόλια παγίδα.

και αυτό είναι η αιτία της νέας του παγίδας, επειδή το κυματάκι παρασέρνει το δίχτυ και το ψάρι χωρίς να το καταλάβει το έχει πάλι μπροστά του και πέφτει μέσα”. Μετά το μόχθο και την κοπιαστική αλιευτική εργασία, η χαρά της παγίδευσης του ψαριού, εκτός από τους προφανέστατους λόγους, έχει ίσως σχέση με τον βασικό αλιευτικό συμβολισμό, μ’ αυτόν τον ευδαίμονα τρόπο του να ανασύρει κανείς πλούτη από τα βάθη κρυφών τόπων. Να φέρνει με κόπο στην επιφάνεια μυστικούς θησαυρούς από την τάξη που μας ξεφεύγει· τη φυσική και εν τέλει την ψυχική: από τα βάθη της ψυχής – από τον κόσμο του ασυνείδητου. Όπως και να ’χει, ό,τι προσφέρει το αλιευτικό, με κόπο, παιχνίδι είναι μέρος της πολυδιάστατης ακόμα αλιείας που στηρίζει και στηρίζεται από τον σύνολο γύρω ενεργό κοινοτικό δίο.

– Η καθημερινή ζωή στην ψαροκαλύδα, κατά τη διάρκεια των εννέα μηνών –από το Δεκαπενταύγουστο περίπου μέχρι των Βαΐων–, με εξαίρεση τα Σαββατοκύριακα, περιγράφεται από τους ψαράδες χωρίς καμία τάση ωραιοποίησης. Η τέτοια καλύδα, εικόνα –επαναλαμβάνουμε– του προσωρινού και του εύθραυστου, επιτρέπει μια ζωή μ’ όλα αυτά τα αντιφατικά χαρακτηριστικά, ήτοι τα αρνητικά του ασταθούς και του ευάλωτου, αλλά και με ό,τι ίσως θετικό δίνει η προσωρινότητα πάνω στη λίμνη και επιπλέον με ό,τι το υγρό αυτό κάτοπτρο εν γαλήνη αντικατοπτρίζει και εν τρικυμία αποκρύβει.

Οι περιγραφές εστιάζονται ιδιαίτερα στις βραδινές στιγμές, όταν μαζεμένοι οι κάτοικοι της γύρω από τη φωτοκαγιά, στην εστία της καλύδας, περιμένουν το “ψήσιμο” της περιφημής κακκαδιάς. Πρόκειται για την ψαρόσουπα που μαγειρεύεται –υπενθυμίζουμε– στην κακκαβούλια (ή κακκάδι), η οποία κρέμεται με γάντζο, σε σύρμα στερεωμένο στην κορυφή της καλύδας και πάνω από τη φωτοκαγιά. Τα μικρά μυστικά του μαγειρέματος της ψαρόσουπας περιγράφονται με την αγάπη που οφείλεται στη βασική τους τροφή: “Η ψαρόσουπα γίνεται με πολλά μικρά αλλά και μεγαλύτερα ψάρια και πάντα με το χωνευτικό νερό της λίμνης. Ποτέ δεν δάξαμε κουτάλι για να την ανακατέψουμε. Όταν φούσκωνε, κινούσαμε λίγο την κακκαβούλια. Γινότανε εκκρεμές σαν πολυέλαιος, πήγαινε για λίγο πέρα δώθε και έτσι έπεφτε ο αφρός. Νοστιμότερη σούπα δεν γινόταν. Και τα ίδια υλικά να έβαζες αλλά με άλλο νερό, όχι αυτό της λίμνης, η σούπα δεν ήταν ίδια, χανόταν η νοστιμιά. Το πρώι όταν έμενε ήτανε πηκτή σαν γιαούρτι, μπορούσες να την κόψεις με το μαχαίρι”.²⁰

Η ζωή στην ψαροκαλύδα, παρά την μέσα στη λίμνη απομόνωση αλλά εν

20. 59χρονος πρώην ψαράς, Καναλιώτης. Πρόκειται για περιγραφή που με ελάχιστες παραλλαγές αναφέρεται από το σύνολο των πρώην, εντός της κάρλιας πολιτείας, ψαράδων.

μέρει και εξαιτίας της, έδρισκε τρόπους έντονης εξωτερίκευσης. Συναιεείς και συμπότες, γύρω από τη φωτιά, πίνουν και μερικές φορές γλεντούν όσο αντέχουν. Το ρεπερτόριο των τραγουδιών περιελάμβανε δημοτικά και τα εκλεκτά της λαμπρής εποχής του ρεμπέτικου.

“Χειμώνας καιρός, παραμονή του Αγίου Νικολάου του 1957”, διηγείται πρώην ψαράς.²¹ “Το χιόνι μέχρι το κύμα. Είχαμε μαζευτεί επτά-οκτώ άτομα σε μία καλύβα. Το γλέντι είχε ανάψει γύρω από τη φωτιά. Το κρασί τέλειωσε γρήγορα. Στέλνουμε έναν στο Καλαμάκι να γεμίσει την νταμιτζάνα· πολύ γρήγορα τέλειωσε και αυτό που έφερε. Τρεις φορές πήγε και ήρθε, από την καλύβα στο Καλαμάκι, μες στη νύχτα, με το χιόνι να μη σταματά να πέφτει. Είχαμε έρθει στο τσακίρ-κέφι. Ο καψοκαλυβάς²² –μόλις είχε απολυθεί από φαντάρος τότε– δίνει μια και με τον αναπτήρα ανάβει την οροφή της καλύβας. Τη σθήσαμε αμέσως... Μετά από λίγο ξαναβάζει φωτιά... Τη σθήσαμε κι αυτή... Την τρίτη φορά δε τη γλύτωσε η καλύβα. Άναψε όλη σαν πυροτέχνημα. Πεταχτήκαμε έξω για να μην καούμε και να σώσουμε τα δίχτυα. Πηδήξαμε στις δάρκες... Επτά μέρες έκανε ύστερα παγωνιά... Η λίμνη είχε παγώσει για τα καλά”. Όλα τα φρόντισε έτσι η λιμναία πρόνοια: η παγωμένη λίμνη έδωσε τον απαιτούμενο καιρό για την ανάκτηση των δυνάμεων, μετά την οιονεί πέριξ της πυράς διονυσιακή μέθη.

Γύρω από την εστία, το αρχετυπικά κοινό κέντρο της καλύβας, γίνονται επίσης, κατά τα μεγάλα χειμωνιάτικα βράδια, διηγήσεις των κατορθωμάτων των ηρώων της επανάστασης του 1821. Αλλά και αφηγήσεις παραμυθιών, λαϊκών ιστοριών και αναγνώσεις λαϊκών ρομάντζων (*Η ωραία του πέραν κ.ά.*). Οι αναγνώσεις δεν είναι αυτοτελείς. Στην επόμενη αναγνωστική βραδιά ο αναγνώστης συνήθως ρωτά πού είχανε σταματήσει, για να λάβει την ακριβή απάντηση· οι προσεκτικοί ακροατές τού το υπενθυμίζουν, επαναλαμβάνοντας λόγια ή φράση από το τελευταίο αναγνωσμένο επεισόδιο ή σκηνή. Το βασικότερο ηθικό δίδαγμα των λαϊκών ιστοριών και κυρίως των παραμυθιών ήταν συνήθως συμπυκνωμένο ως εξής: Δεν αρκεί η τόλμη και η ανδρεία στη ζωή. Χωρίς την ανθρωπιά όλα κινδυνεύουν.

Βέβαια, όλες οι ψαροκαλύβες δεν είχαν το αυτό επίπεδο και ποιότητα (επι)κοινωνίας ούτε πάντα και σταθερά επαναλαμβανόμενα γλέντια. Υπάρχουν αλιείς, ελάχιστοι βέβαια, που μιλούν μόνον για τα αρνητικά της ζωής μέσα στις νεροκαλύβες. Η όλη τους τότε ψυχική κατάσταση δεν έβλεπε στην ψαράδικη ιδιότυπη ζωή τίποτε άλλο από μιζέρια, την οποία οι νεροφίδες, που

21. Το όλο “ιστορικό” της βραδιάς είναι καταγραμμένο από τον Σ. Ζιώγα. Εδώ περιοριζόμαστε σε όσα περιληπτικά και προφορικά και ο ίδιος ο αείμνηστος ψαράς και ζωγράφος μας περιέγραψε.

22. Βαπτίσθηκε έτσι με αφορμή τα γεγονότα αυτής της βραδιάς.

έπεφταν καμιά φορά στο κακάδι, τα ποντίκια, τα κουνούπια και η υγρασία την έκαναν ανυπόφορη. Υπάρχουν όμως επιζώντες αλιείς οι οποίοι θεωρούν τα χρόνια που πέρασαν στη λίμνη τα καλύτερα της ζωής τους. Οι περισσότεροι πάντως νοσταλγούν αυτή την εποχή, χωρίς να λησμονούν ούτε την υγρασία και τις ταλαιπωρίες της επίπονης ζωής ούτε και τα καυγαδάκια με τους κλεφτοψαράδες, που επιβουλεύονταν το περιεχόμενο των ξένων κατικιών.

“Κάποιος ψαράς πέθανε και το σημάδι που του έκανα όταν ήταν νέος ακόμα τρυπώντας τον –με ψαράδικο εργαλείο– δεν το μαρτύρησε πουθενά. Τι να πει! Ήταν μακρουχέρης, είχε έρθει να κλέψει τα έτοιμα, από το δικό μας κατίκι”.²³

– Τα εκτός λίμνης Σαββατοκύριακα:

Έως την αποξήρανση της Κάρλας, το εντυπωσιακό γεγονός που συνδέει άμεσα τη ζωή μέσα στις ψαροκαλύβες με την αγορά –το κεντρικό σημείο αναφοράς και επικοινωνίας, το χώρο της πλατείας– των Καναλιών είναι οι ολονύχτιες ευωχίες κάθε Σαββατοκύριακο, όταν έδγαιναν οι Καναλιώτες ψαράδες. Δεν υπάρχει άτομο, κάποιας ηλικίας, στα Κανάλια αλλά και στα άλλα παρακάρλια χωριά που να μη θυμάται αυτά τα Σαββατοκύριακα και να μην τα σχολιάζει. “Τέσσερις κομπανίες με όργανα υπήρχαν τότε, στα τέσσερα μαγαζιά της αγοράς· όλες τις ημέρες που οι ψαράδες ήταν έξω, μέχρι πρωίας γλέντι. Και τη Δευτέρα το πρωί έφευγαν για την καλύβα κατευθείαν”.²⁴ Οι τέσσερις δέβαια ορχήστρες σήμαιναν ξόδεμα πολύμορφο. Σήμερα λαιδορεί κανείς αυτή τη δαπάνη καθώς, αναφερόμενος στα Σαββατοκύριακα εκείνα, δεν είναι σε θέση να δει τίποτε άλλο έξω από το οικονομικό αυτό ξόδεμα των τότε ψαράδων. “Μόνον το γλέντι τους ενδιέφερε”, αναφέρει κάποια κόρη²⁵ πρώην ψαρά, “δεν απασχολούνταν με την αποκατάσταση των παιδιών”.

Σαρκαστικά σχόλια για τα τότε ψαράδικα καναλιώτικα γλέντια –στα οποία συμμετέχουν και αλιείς από άλλα παρακάρλια χωριά, με μόνιμους ωστόσο τους κατοίκους των Καναλιών, ενίοτε δε με τις γυναίκες– ακούγονται από πρώην αλιείς λαρισσαϊκών κυρίως παρακάρλιων κοινοτήτων. “Όπως έπαιρναν τα λεφτά από τα ψάρια, πήγαιναν και τα μοίραζαν στο μαγαζί· όπως τα έβαζαν στο χέρι, μετά το μοίρασμα, έτσι τα σκόρπαγαν”.²⁶ Υπό τους ήχους των οργάνων.²⁷

23. 80χρονος πρώην ψαράς, Καναλιώτης.

24. Φράση συχνά επαναλαμβανόμενη και έτσι συνήθως διατυπωμένη από τους συνομιλητές που γνωρίζουν αυτή την εποχή.

25. 50χρονη Καναλιώτισσα.

26. 63χρονος πρώην ψαράς από την Αμυγδαλή.

27. Η μοναδική περίοδος που σταματούσαν αυτά τα γλέντια ήταν οι σαράντα μέρες “της απεργίας”, δηλαδή την εποχή της ανανέωσης της ιχθυοπαραγωγής, κατά την οποία οι αλιείς δεν είχαν “ούτε τσιγάρα ν’ αγοράσουν”.

Αλλά εκεί που τα λόγια είναι φτωχά και περιττά ξεπηδά, πιστεύεται, πάντα ο χορός. Προκαλεί πάντως εντύπωση αυτή η ανάγκη ξοδέματος κατά την αντίληψη του G. Bataille.²⁸ Σαν να υπήρχε, εμφανώς, μόνιμα αποθηκευμένη ενέργεια για ξόδεμα. Θα έλεγε κανείς ότι τούτοι οι αλιείς, κάτοικοι της ευθραυστότερης κατοικίας, εν μέσω του λιμναίου νερού με μόνιμα ορατή την άπλετη άνωθεν στέγη –τη ρυθμιστική της κοσμικής και σημαντικής τάξης–, η οποία είναι συνάμα και η εικόνα του απόλυτου των προσδοκιών του ανθρώπου, αισθάνονταν στη στεριά διπλά εμπλουτισμένοι από την αύρα, τη ζωτική πνοή, αυτών που υπήρξαν οι πρώτοι δημιουργοί του τραγουδιού και των νυχτερινών γιορτών. Πρόκειται για τις Πλειάδες, τις έχουσες πάντα ιδιαίτερο νόημα για τους –υπό την όποια μορφή– εν πλω. Υπό την επίδραση της αστείρευτης ενέργειας των επτά θυγατέρων –των οποίων η εμφάνιση στον ουρανό σήμαινε την αρχή του καλοκαιριού και η δύση τους του χειμώνα– όλα τα πράγματα ανασαίνουν, πεθαίνουν, ξαναθίζουν. “Στο πόδι μου το ξετρελαμένο για χορό έριξες ένα δλέμμα”, λέει ο Ζαρατούστρα.²⁹ Με τα ψαράδικα Σαββατοκύριακα όλα έμοιαζαν σαν κάτι να είχε επιδιώσει από την ανάμνηση του Ζαγκρέα, του μεγάλου αυτού κυνηγού, του πρώτου Διονύσου, με το πάθος των αισθησιακών απολαύσεων και εκστάσεων.

Η λίμνη παρά το γεγονός ότι στα τελευταία χρόνια της ζωής της δεν αναζωογονείται από την αειφορική ροή του Πηγείου –και παρά το ότι ο γύρω χώρος αρχίζει να αστικοποιείται– προφυλάσσει, παρά ταύτα, μέχρι τέλους όλα τα στοιχεία και τις προϋποθέσεις που επέτρεπαν στους αλιείς της και στους γύρω κατοίκους της να ικανοποιούν, μέσω των παραπάνω συμποσιακών εκδηλώσεων, τις αντιθετικές και καταπιεστικής φύσης ανάγκες, τέτοιες που επέβαλλαν από τη μια μεριά η κουραστική καθημερινότητα και από την άλλη η οιονεί διονυσιακή ταραχή, που ενυπάρχει στις δυνάμεις του σώματος και του φαντασιακού.³⁰

Η λυτρωτική διάσταση του χορού γίνεται τρόπον τινά στοιχείο του κάρλιου – καναλιώτικου τοπικού χρώματος. Θα τολμούσαμε να πούμε ότι η τέτοια διάσταση, στην αρχή του εκμοντερνισμού του χώρου αυτού, φαντάζει μακρινότατος απόηχος, αμυδρότατο ίχνος του πνεύματος ανεξαρτησίας και της αντίστασης της βοϊδίας θεότητας, της άρνησης υπακοής της Κορωνίδας στις θελήσεις του τότε παντοδύναμου και κυρίαρχου Πάνθεου.

28. Για “το καταραμένο απόθεμα”, το τμήμα των μη παραγωγικών δαπανών, και για τους λόγους της συσσώρευσης μιας ενέργειας η οποία δεν μπορεί παρά να ξοδεύεται μέσα σε μια υπερβολή αφθονίας και έκστασης, βλ. G. Bataille (1967).

29. Νίτσε (1983, σ. 307).

30. Για τη σύγχρονη αναζήτηση της εορτής ως ενδείκτη κυρίως της ενδελέχειας μιας εκστατικής δύναμης και μιας ενυπάρχουσας μέθης, βλ. J. Wunenburger (1977) και, για αναλυτικότερη βιβλιογραφία, Ε. Κοβάνη (1995, κεφ. 5).

iii. Η ευθραυστότητα των στοιχείων

Συχνά γίνεται λόγος για την αισθητική του λιμναίου χαμένου τοπίου, αλλά δύσκολα την αποδίδει κανείς και ιδιαίτερα αυτήν των χρωμάτων του. Προφανώς, τα τελευταία ως πρώτη ύλη της ζωγραφικής τέχνης έχουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, εμπνεύσει έργα, η κριτική των οποίων ανήκει στη δικαιοδοσία των ειδικών. Προκαλεί μολαταύτα εντύπωση η αδυναμία απόδοσης των χρωμάτων με το λόγο, γενικά, ωσάν να πρόκειται για κάτι ασύλληπτο, που ξεφεύγει προπάντων από έναν εγκλωβισμένο πεζό τοιούτο, μετά κυρίως την έκλειψη και του ανεπιτήδευτου, του αυθόρμητου, της παράδοσης – “της μη έντεχνης έκφρασης”. Η τέτοια δυσκολία έχει ενδεχομένως κάποια μακρινή έστω συγγένεια μ’ αυτό το είδος απελπισίας, για το οποίο κάνει λόγο ο μεγάλος συμβολιστής Μαλλαρμέ, όταν και ο ίδιος αυτός εξαιρετος δημιουργός αισθάνεται να λαιδορείται από το χρώμα των κυμάτων και του ουρανού, ένεκα της αδυναμίας του να του αποδώσει τη διπλή του φύση: ως χρώματος και ως ιδεώδους.³¹

Ευκολότερες είναι οι περιγραφές με σκηνές από την καθημερινή ζωή, με τους θορύβους από τη λίμνη· από τους πιο διακριτικούς –του φτερουγίσματος, λ.χ., των πουλιών και του θροΐσματος των καλαμιών– έως τους πιο έντονους –των κτυπημάτων του κλάπανου, για το μάζεμα των ψαριών στα δίχτυα. Δεν είναι εύκολο επίσης θέμα η διαφορά μεταξύ χρωμάτων και ήχων ως προς τη δυνατότητα περιγραφής τους· ή το γιατί οι τελευταίοι δίνουν ίσως μεγαλύτερη τροφή στην περιγραφική φαντασία. Μια επιφανειακή απάντηση θα ήταν ότι η φύση πληρούται ήχων που γίνονται αντιληπτοί μέρα νύχτα, όπως και το ότι η ακοή είναι μόνιμα διαθέσιμη και άγρυπνη, μέρα και νύχτα, να δέχεται ήχους και μηνύματα.

Όπως και να ’χει, ενδιαφέρει το γεγονός ότι στη μνήμη μένει πάντα χαραγμένο ό,τι βαθύτερα έχει αγγίξει την ψυχή. Και ένα από τα ηχητικά διώματα που αναφέρεται, στην προκειμένη περίπτωση, συχνότερα, αφορά συ-

31. S. Mallarmé, *L'Azur, poesies*. Τα χρώματα μας κάνουν να φιλοσοφούμε, έλεγε ο Wittgenstein, και ίσως αυτή είναι και η αιτία της απώθησης κάθε εύκολης περιγραφής. Άλλωστε, ό,τι είναι εκτός του πεδίου του αιτιακού δεν περιγράφεται, κατά τον ίδιο (1961, σ. 101).

γκεκριμένη μορφή λιμναίας περιπέτειας. Την παραθέτουμε συνοπτικά:

– Όταν είχε ομίχλη ο προσανατολισμός στη λίμνη γινόταν δυσκολότατος. Τα “καράβια” χάνονταν μέσα στην πυκνότητά της. Δεν ήξεραν προς τα πού να πάνε. Πυξίδες δεν υπήρχαν.³² Βέβαια, όταν είχε ξαστεριά υπήρχαν πολλά σημάδια για προσανατολισμό. Κι όταν δεν φαινόταν τίποτε από τη στεριά, “τα δρόμια βλέπαμε στον ουρανό τη θέση μερικών αστεριών”. Όταν λοιπόν η ομίχλη κάλυπτε τα πάντα, σημεία προσανατολισμού γίνονταν καταρχήν οι ήχοι ποικίλων μορφών: τα κουδούνια των κοπαδιών από τη στεριά – τα μικρά ζώα με τους ρυθμικούς και μελωδικότατους κουδουνίσσιους ήχους έφθαναν τότε ως τις άκρες του βραχώδους μέρους των κάρλιων ακτών–, τα βελάσματα των προβάτων και των αιγών, τα γαυγίσματα των σκύλων, οι φωνές των πουλαριών, τα κακαρίσματα των ορνίθων και των κοκοριών. Παράλληλα, οι έξω κάτοικοι βλέποντας τα πάντα χαμένα μέσα στο ομιχλώδες στρώμα έκαναν να ηχούν δυνατά οι καμπάνες του χωριού. Οι ήχοι, δυνατοί και ρυθμικοί, με τους αόρατους δρόμους που άνοιγαν στην ατμόσφαιρα, αποτελούσαν τις πυξίδες των αγωνιούντων ψαράδων.

Σε στιγμές που η αίσθηση των φυσικών ορίων ενός τοπίου έχει χαθεί και μέσα του διακυβεύονται τα όρια τα ίδια της ανθρώπινης ζωής, οι ήχοι της καμπάνας δημιουργούν δρόμους πολύσημους: αόρατους, που αναγγέλλουν τον κίνδυνο και συνάμα γεννούν ελπίδα σωτηρίας. Η ενσωμάτωση κατά κάποιον τρόπο στον ίδιο ήχο του αισθήματος του κινδύνου και ταυτόχρονα και της προσδοκίας τον καθιστά ήχο ίσως διττής ομοψυχίας. Η εξωτερίκευση σήμερα της μνήμης των λιμναίων ήχων, και ιδιαίτερα του ρυθμού “από το κτύπημα της καμπάνας”, τις ώρες της χωρίς έξοδο ομίχλης, αποτυπώνεται με τη σοβαρότητα τόσο στον τόνο της ομιλίας του έχοντος το δίωμα συνομιλητού όσο και στις εκφράσεις του προσώπου του. Τίποτα απ’ αυτή την αποτύπωση δεν μπορεί ν’ αποδοθεί με το γραπτό εδώ λόγο, χωρίς κάποιο κίνδυνο: διακυβεύεται η ευθραστότητα τόσο του τόνου της ομιλίας όσο και των εν λόγω εκφράσεων. Ευθραστότητα που απηχεί πιθανόν αυτήν των ίδιων των λιμναίων ήχων.

– Η μνήμη κάθε αίσθησης γίνεται αίσθημα που εκφέρεται με ποικιλία εκφραστικών κινήσεων. Στο πλαίσιο του προκείμενου χαμένου λιμναίου τοπίου υπάρχει η αίσθηση ότι μεγάλο μέρος των τέτοιων εκφράσεων έχει σ’ εξαίρετο βαθμό να κάνει με τα εκεί οσφρητικά και γευστικά αλλοτινά διώματα. Κι ότι πρόκειται για διωματική μνήμη, της οποίας η εξωτερίκευση δεν συνδέεται τόσο μ’ έναν παρελθόντα χρόνο όσο με έναν παρόντα. Αλλά, ας πάρουμε τα πράγματα με τη σειρά.

32. Όπως δεν υπήρχαν συνήθως και ωρολόγια. Από την κατεύθυνση των ακτίνων καταλάβαινε κανείς την ώρα.

Ο αλιευτικός πλούτος, αυτός που αντιστοιχεί στην οικογενειακή μονάδα, από τη στιγμή της μεταφοράς του στον οίκο έως τη γευστική του απόλαυση, συνιστά σήμερα μία ιστορία νοσταλγικής θύμησης, της οποίας οι διάφορες φάσεις, μέσα από την περιγραφική της αφήγηση, εκφέρονται με ίδια η καθεμία αισθήματα. Ευθυμία συνοδεύει σε πρώτο πλάνο την περιγραφή της μεταφοράς των λιμναίων αγαθών στο σπίτι:

“Στα τροβάδια κουβαλούσαν από μέσα από τη λίμνη οι άνδρες τα ψάρια· αλλά και κότες, παπιά, μπιρμπικούλια... Και τι δεν έφεραν! Φέρνανε πολλά για να δώσουμε και σ’ ένα γείτονα. Κανείς δεν αγόραζε εδώ ψάρια· ποτέ δεν δώσανε λεφτά. Δίνανε οι ψαράδες”.³³

“Τα ψάρια που φάγαμε εμείς δεν τα έφαγε κανένας: φρέσκα γριβάδια, καρλιώτικα και 5 οκάδες· με το αυγό του γεμίσαμε ένα ταψί ολόκληρο. Παστώναμε το αυγό σαν νταραμά”.³⁴

“Νόστιμα και μεγάλα ψάρια. Πού να τα βρεις τώρα αυτά; Σαν ζωντανά· φρέσκα, μποτσικάρια, πλατίτσες, караπλατίτσες. Και τι δεν είχαμε! Τότες και τα γουρούνια τρώγανε μπίζι”.³⁵

Η περιγραφή των ψαριών και των παπιών που έρχονται στο σπίτι αναδίδει αισθήματα νοσταλγικής ευδιαθεσίας, ωσάν εκείνη τη στιγμή να επαναλαμβανόταν η αλλοτινή πραγματική σκηνή, με την ευφορία τούτου του πλούτου εν μέσω της γενικότερης τότε φτώχειας.³⁶ Νοσταλγική ευφορία επίσης συνοδεύει τις περιγραφές με μνήμες της όσφρησης: “Μοσχομούριζε όλο το χωριό. Μυρωδιές από τους φούρνους και τα φαγητά: σούπες, γιαχνί, ψητά όπως ήθελε ο καθένας. Γέμιζε ο αέρας ωραίες οσμές”.³⁷

Τις ίδιες εκφράσεις ευφορίας έχουμε όταν πρόκειται για περιγραφή προπαρασκευής των γευμάτων: “καρλιώτικα γινότανε νόστιμη ψαρόπιττα: βάζαμε στο ταψί τα ψάρια με ξερά κρεμμύδια, σκόρδο, ρίγανη, μαϊντανό, δάφνη και βάγιο, και ύστερα σπέντζα (κόκκινη πιπεριά), το σβήναμε στο τέλος με κρασί”.³⁸

Οι έχοντες τα διώματα των γεύσεων, των προϊόντων της λίμνης, μιλούν γι’ αυτά με νοσταλγική ευχαρίστηση αλλά και με μια εμφανή συγκινησιακή φόρτιση. Βέβαια, και η απλή ανάγνωση των αισθημάτων που μεταδιδάζονται μέσω των εκφράσεων στο πρόσωπο ενός συνομιλητή δεν είναι ποτέ τέλεια,

33. 73χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα πρώην ψαρά με ψαροκαλύβα.

34. 68χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα πρώην ψαρά με ψαροκαλύβα.

35. 71χρονη Καναλιώτισσα, γυναίκα ψαρά με δίχτυα.

36. Άθελα πάντως η παραπάνω περιγραφή φέρνει στο νου εικόνες από το έργο του M. Shalins (1972), *Age de pierre, age d'abondance*: σχετικά με την αφθονία και την ποιότητα του διατροφικού πλούτου σε κυνηγετικές κοινωνίες.

37. 68χρονος γεωργός, Καναλιώτης.

38. 60χρονη Καναλιώτισσα.

ακριβής. Άλλωστε, δύσκολα μπορεί να περιγράψει κανείς ό,τι η βαθύτερη και η πιο προσωπική των αισθήσεων γεύεται απολαμβάνοντας. Πώς να ειπωθούν με λέξεις οι γευστικές τέρψεις και οι ευωδιές! Πάντως, ο τόνος της φωνής και οι εκφράσεις του προσώπου αυτού που προσπαθεί ν' αποδώσει την ουσία της γεύσης έχουν κάτι το νοσταλγικά συγκινησιακό, ωσάν να έγινε τώρα συνειδητό το τέλος του αλλοτινού συγκεκριμένου γευστικού βιώματος. Και ωσάν η κάποια εσωτερική δόνηση, από το μέσω της μνήμης κομιζόμενο γευστικό βίωμα, να είναι ισχυρότερη από την όποια τέτοια δόνηση την προκαλούμενη από τα βιώματα μνήμης των άλλων αισθήσεων. Η εκφραστική κίνηση του προσώπου μιλά για τη μνήμη μιας γεύσης σαν να προσπαθεί κανείς να την απολαύσει, γευόμενός την εκείνη τη στιγμή.

Στην εργασία του Brillat-Savarin, *Φυσιολογία της γεύσης*,³⁹ η τελευταία θεωρείται ότι σε σύγκριση με όλες τις άλλες αισθήσεις προσφέρει τις περισσότερες τέρψεις, και αυτό για τους εξής λόγους:

– Διότι η ευχαρίστηση της τροφής είναι η μόνη η οποία όταν υπάρχει με μέτρο δεν ακολουθείται από κούραση.

– Διότι είναι ευχαρίστηση όλου του χρόνου, όλων των εποχών, όλων των ηλικιών και όλων των κοινωνικών συνθηκών και καταστάσεων.

– Διότι η τέτοια απόλαυση είναι αναγκαστικά δεδομένη μία φορά την ημέρα και μπορεί χωρίς κανένα αρνητικό παρεπόμενο να επαναληφθεί δύο και τρεις φορές στο διάστημα της ίδιας ημέρας.

– Επειδή μπορεί να συνδυασθεί με τις άλλες απολαύσεις των αισθήσεων και επιπλέον να έρθει παρήγορος στην απουσία των άλλων.

– Διότι οι εντυπώσεις που δέχεται είναι ταυτόχρονα μονιμότερες και εξαρτημένες από τη θέλησή μας.

– Και, τέλος, επειδή τρώγοντας δοκιμάζουμε κάποια ιδιαίτερη ευδαιμονία μη δυνάμενη επακριβώς να ορισθεί και η οποία πηγάζει από ενστικτώδη συνείδηση. Άλλωστε, και μόνο το γεγονός της δρώσης διατηρεί και παρατείνει την ύπαρξή μας.

– Τα παραπάνω είναι συνυφασμένα με την απόλαυση του τραπέζιου, την τέρψη των συμποσίων και ό,τι μπορεί αυτό να σημαίνει στο πλαίσιο ενός δοσμένου πολιτιστικού περιγυρού.

Η γεύση είναι η πιο προσωπική και η εσώτερη των αισθήσεων,⁴⁰ με όργανο το οποίο είναι συγχρόνως το ίδιο το όργανο της ομιλίας. Και όχι τυ-

39. *Physiologie du goût*. Το έργο αυτό του Brillat-Savarin (1982) θεωρείται ότι είναι, σε σχέση με το *Traité des sensations (Πραγματεία των αισθήσεων)* του Condillac και με το *Rapports du physique et du moral de l'homme (Σχέσεις της φυσικής και της ηθικής του ανθρώπου)* του Gabanis, ό,τι είναι ο *Μαινόμενος Ρολάνδος* του Αριόστο σε σχέση με το *Τραγούδι του Roland*.

40. Βλέπε, αναλυτικότερα επί του θέματος, Ε. Κοβάνη (1995, σ. 116-119).

χαία, όπως αναφέρει η H. Arendt, η τρίτη καντιανή κριτική, η κριτική της κριτικής ικανότητας, ονομάστηκε αρχικά κριτική του γούστου: *La critique du goût* (H. Arendt, 1987, σ. 131).

Αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η γεύση, όπως και η αφή και η όσφρηση είναι αισθήσεις του συνεχούς, αποδέκτες πληροφόρησης: “Στο εσωτερικό μιας διαδικασίας επικοινωνίας, που είναι η ίδια αυτή συνεχής και προϋποθέτει την εγγύτητα του πομπού και του δέκτη, τη συνεκτικότητά της”.⁴¹ Ιδιαίτερα για τη γεύση, η τέτοια συνεκτικότητα λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό του ατόμου, και μάλιστα στον τόπο του οργάνου της γλώσσας, της κατά τον Heidegger –και μέσω της σκέψης– κατοικίας τού Είναι.⁴²

Ίσως σ' αυτόν το χαρακτήρα του συνεχούς και στην εν λόγω συνεκτικότητα να οφείλεται το ότι η νοσταλγική τέρψη αποτυπώνεται στο πρόσωπο αυτού που κομίζει το γευστικό βίωμα ωσάν να προσπαθεί αυτή τη στιγμή να το συλλάβει, να το κάνει παρόν, εξωτερικεύοντας έτσι μια έντονη συγκινησιακή φόρτιση και μια αίσθηση ευθραυστότητας. “Με τη γεύση, η ιδιότητα του αισθάνεσθαι γίνεται σχεδόν γενική”, παρατηρούσε ο Maine de Biran, “και εξαιρετικά σύνθετη: Πρόκειται για εσώτατο όργανο που έχει την πιο διαδεδομένη επίδραση πάνω στο αισθητικό σύστημα συμμετέχοντας εκεί με τον αμεσότερο τρόπο” (1966, σ. 51). Η ευθραυστότητα δε που συνοδεύει τη γευστική νοσταλγική τέρψη φέρνει στο νου την εύθραυστη φύση των ίδιων των άπιαστων και φευγαλέων ευωδιών και αρωματικών γεύσεων. Τη φύση πιθανόν του ίδιου του χρόνου του απαιτούμενου για τη δημιουργία των ευάλωτων αυτών ουσιών.

Είναι δύσκολο, επαναλαμβάνουμε, να μεταγράψει κανείς πώς αποτυπώνεται σ' ένα πρόσωπο η μνήμη του όποιου αισθητικού βιώματος. Άλλωστε, ό,τι αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις προκαλείται από δυνάμεις μη ορατές (X. Αρέντ, ό.π., σ. 375). Από δυνάμεις, συνεπώς, που δύσκολα περιγράφονται: οι εκφραστικές όμως κινήσεις που δημιουργούν έχουν, φαίνεται, ανάγκη την παράδοση, την κατάθεση των εικόνων από πρόσωπο σε πρόσωπο, μέσω άμεσης επικοινωνίας. Προς δόξαν, ενδεχομένως, του τόσο εκτιμημένου, από την εποχή των σωκρατικών διαλόγων, προφορικού, πρόσωπο με πρόσωπο (δια)λόγου.

Είναι φανερό η ανάγκη ενθάρρυνσης της μεταβίβασης της τέτοιας μνήμης κατ' άμεσο τρόπο από τις ηλικίες που έζησαν το λιμναίο κάρλιο τοπίο στις επόμενες που τη στερούνται. Κάθε παρόμοια αυθόρμητη και ανεπιτηδευτη μεταβίβαση σημαίνει φυσική κατάθεση βιωματικών αισθημάτων ευά-

41. Jean-Pierre Arnaud (1990, σ. 139).

42. Χάιντεγκερ (1989, σ. 167-179).

ρεστων και μη, μοναδικών στο να κομίσουν αλήθειες από την ίδια τη λιμναία πηγή. Θα επανέλθουμε επί του θέματος. Σημειώνουμε, προς το παρόν, ότι η παραπάνω μεταβίβαση είναι αναγκαία όσο θα εντείνεται το άφευκτο φαινόμενο ν' αντλεί η νεολαία γνώσεις της λιμναίας κοινωνίας από το πεδίο της μουσειοποίησης και της φολκλοροποίησης των στοιχείων του υλικού κάρλιου πολιτισμού. Όσο πετυχημένη κι αν είναι μια "ψαράδικη βραδιά" – με ή χωρίς "τη σούπα των ψαράδων" – με φόντο ψαροκαλύδες στην κεντρική πλατεία των Καναλιών. Κι όσο καλά οργανωμένο κι αν είναι ένα μουσείο, όπως αυτό στο Γυμνάσιο των Καναλιών – με φωτογραφικό από την πρώην λίμνη υλικό, με αλιευτικά εργαλεία και με μακέττες ή άλλες αναπαραστάσεις των πρακτικών αλιείας–, όλα όσα εκτίθενται ως θέαμα έχουν ανάγκη των όποιων συναισθημάτων από τις άμεσες εμπειρίες.⁴³ Αυτά μπορούν να δώσουν πνοή που απαιτούν και το θέαμα και η κάθε διήγηση γύρω από τη χαμένη Βοιθηίδα. Εκείνο το είδος πνοής που κάνει αλληλέγγυες, αλληλοεξαρτώμενες τις γενιές μέσα στη διαδοχή. Τιμώντας τη μνήμη της λίμνης, οι πρεσβύτεροι λαμβάνουν, ως αντίδωρο από αυτήν, το προνόμιο να μεταμορφώνεται το πρόσωπό τους σε δυνάμει παιδευτικό οδηγό μιας εύψυχης διαδοχής. Έναν ζωντανό οδηγό, δίκην απτής κινητήριας πηγής, δυνητικών ποικιλότροπων συλλήψεων και δημιουργιών.

43. Η μεγάλη προβολή του κάθε υλικού, από το λαογραφικό έως το έργο τέχνης, δεν κάνει πάντα καλό. Όπως σημειώνει ο E. Gombrich, σχετικά ακόμα και με το μοναδικό αριστούργημα της Μόνα Λίζα του Λεονάρντο ντα Βίντσι, "τόσο μεγάλη φήμη δεν αποτελεί μόνο ευλογία... Συνηθίσαμε τόσο να βλέπουμε τη Μόνα Λίζα σε κάρτες ακόμα και σε διαφημίσεις, που είναι δύσκολο να τη δούμε με παρθένα ματιά" (1994, σ. 300).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

Ο ταμιευτήρας της Κάρλας: στο χορο(στάσιο) των μελετών

Λίγα χρόνια μετά την αποξήρανση της Κάρλας αρχίζει, όπως ήδη γνωρίζουμε, νέα φάση μελετών με αφορμή τη μετατροπή του αύλακα Ασμάκι και της σήραγγας της τέως λίμνης σε φορείς λυμάτων, με εμφανέστατο παρεπόμενο τη ρύπανση του Παγασητικού και, πρώτου φυσικά, του λιμένα του Βόλου.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τα λοιπά θέματα της κάρλιας περιοχής (την αντιπλημμυρική της προστασία, την άρδευση των καλλιεργειών, την επαναφορά της ισορροπίας στο διαταραχθέν υδρολογικό της σύστημα κ.ο.κ.) θ' αποτελέσουν το νέο πλαίσιο της προαναφερθείσας φάσης. Έτσι, από το 1977 έως σήμερα σειρά μελετών εκπονήθηκαν με μέριμνα φορέων όπως: Υπουργείο Δημοσίων Έργων, Υπουργείο Προεδρίας - Υπηρεσία Νέας Γενιάς, Αγροτοβιομηχανικός Συνεταιρισμός Παρακάρλιων Χωριών "Κάρλα", Υπουργείο Γεωργίας, ΥΠΕΧΩΔΕ, Νομαρχία Μαγνησίας - Τ.Ε.Ε. Μαγνησίας, Τοπικό Αναπτυξιακό Πρόγραμμα - Αναπτυξιακού Συνδέσμου "Κάρλα"... Τα προς διαπραγμάτευση αντικείμενα περιστρέφονται ιδιαίτερα γύρω από τα εξής θέματα: Τον αριθμό των ταμιευτήρων που πρέπει να κατασκευασθούν, την έκταση της επιφάνειας αυτού (ή αυτών) (σε στρ.), το μήκος της αποχετευτικής σήραγγας ή (σηράγγων) και τη διεύθυνση, τον προσανατολισμό αυτών (προς Παγασητικό ή προς Αιγαίο).

Παραθέτουμε τα βασικότερα σημεία αυτής της σειράς εργασιών.

1982: "Προμελέτη Ταμιευτήρα Κάρλας και συναφών έργων", με μέριμνα του Υπουργείου Δημοσίων Έργων, από τα γραφεία μελετών ΑΛΦΑ-ΩΜΕΓΑ, Μ. Εξάρχου κ.ά. και Ν. Νικολαΐδη. Στο πλαίσιο αυτής εγκρίθηκε σχέδιο αξιοποίησης της πεδιάδας Λάρισας-Κάρλας, αντιπλημμυρικής προστασίας και άρδευσης. Η προμελέτη προβλέπει δημιουργία ταμιευτήρα 42.000 στρ..

1984: "Μελέτη επιπτώσεων αποξήρανσης λίμνης Κάρλας. Ενιαίος φορέας καλλιέργειας: Ταμιευτήρας", Γ. Βαβίζος, Υπουργείο Προεδρίας, Υπηρεσία Νέας Γενιάς.

1985: Στο πλαίσιο του Αγροτοβιομηχανικού Συνεταιρισμού Παρακάρλιων Χωριών "Κάρλα": "Μελέτη κατασκευής μικροταμιευτήρων", υπό Σ. Κου-